

Prenumerera på SLS nyhetsbrev!

SLS nyhetsbrev innehåller information om det senaste som pågår inom SLS – från boknyheter till forskningsrön och pärlor ur SLS arkiv. Brevet är gratis och sänds ut per e-post med några veckors mellanrum. Sänd ett e-postmeddelande med rubriken "SLS nyhetsbrev" till adressen nyhetsbrev@sls.fi. Din prenumeration bekräftas med ett svarsmeddelande.

Vill du bli medlem i SLS?

Du kan ansöka om medlemskap via sällskapetets webbplats www.sls.fi eller genom att skicka in en ansökan till adressen nedan. Som medlem får du SLS medlemstidning *Källan*, årsboken *Historiska och litteraturhistoriska studier* gratis samt 50 % rabatt på ett exemplar av varje bok i SLS skriftserie (om ej annat anges). Medlemsavgifter: årsmedlemmar 20 euro, ständigt medlemskap 800 euro.

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Riddaregatan 5, 00170 Helsingfors

SLS ARKIVCENTRUM I VASA

Handelsplanaden 23, 65100 Vasa

Tfn (09) 618 777 (gemensam växel)

info@sls.fi www.sls.fi

Öppet vardagar 9.00–16.00

Källan

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

2/2013

TEMA

FOTOGRAFI

*Fotodigitalisering ~ Bernhard Landtmans foton från Indien ~ Estlanderska bildsamlingen
Barnsjukdomar på Sarvlaks ~ "Gör-det-självt" som livsstil ~ Mångsysslaren K. E. Ståhlberg*

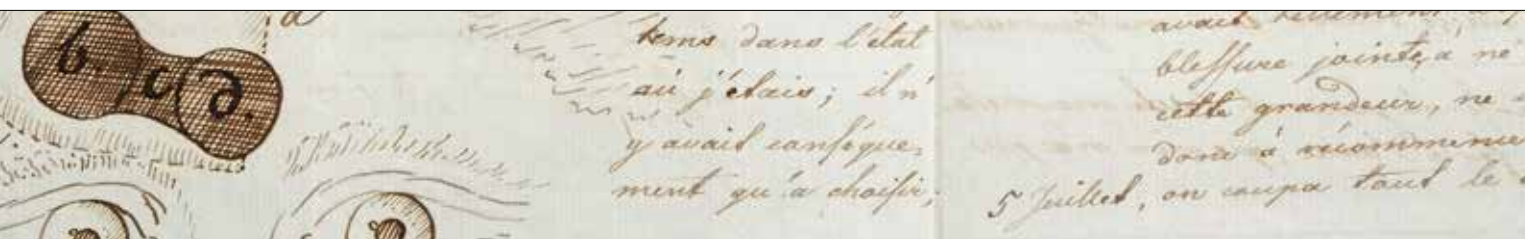
5–23 TEMA: Fotografi

35 Insamling om evakueringen 1944

- 3 Förvaltningsmodell och styrelsearbete i SLS
- 5 Från glasplåt till pixlar
- 8 Okända platser publiceras på Flickr
- 9 Bildens undanskymda budskap
- 10 Bernhard Landtman i ytterligheternas Indien
- 16 Arkivet samlar in fotografier från 1950- och 1960-talen
- 17 Unika Helsingforsbilder
- 18 Den Estlanderska bildsamlingen
- 23 Brändöfotografier till ÖTA
- 24 Barnen, barnsjukdomarna och arkivets glömda tabeller
- 31 Arkivens dag uppmärksammar resande

- 32 Södergranhandskrift identifierad
- 35 Fotografier och dokument om evakueringen 1944
- 36 Frågelista: Mina datorminnen
- 38 Krigets barn. En arkivpedagogisk resa
- 41 Livet med hemgjort, hantverk och handens arbete
- 48 När grammatiken stjälp
- 50 Ett språk är aldrig för tungt att bära
- 53 Mångsysslaren K. E. Ståhlberg
- 56 SLS nya förlagschef Liisa Hakamies-Blomqvist
- 58 von Stedingks arkiv räddat
- 60 In memoriam
- 61 Aktuellt från SLS
- 62 Nya böcker från SLS
- 67 SLS föredragsserie våren 2014

KÄLLAN. Svenska litteratursällskapet informerar 2/2013 (20:e årgången). Utgivare: Svenska litteratursällskapet i Finland, Riddaregatan 5, 00170 Helsingfors www.sls.fi tfn (09) 618 777 e-post: info@sls.fi

Ansvarig utgivare: **Gunilla Löfstedt-Söderholm** Redaktörer: **Malin Bredbacka-Grahn, Nora Ervalhti, Hedvig Rask**
Layout: **Antti Pokela** Övriga redaktionsmedlemmar: **Liisa Hakamies-Blomqvist, Mikael Korhonen, Christer Kuvaja, Jonas Lång**
Fotograf (när inte annat anges): **Janne Rentola** Arkivbilder ur egna samlingar Tryck: Painoyhtymä Oy / Östra Nylands tryckeri, Borgå 2013
ISSN-L 1237-8356 ISSN 1237-8356 (print) ISSN 2242-6787 (online)

Omslag: Werna Ulfves på Etna 1965. Ur Werna och Anders Ulfves arkiv (SLSA 950).

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS FÖREDRAGSSERIE 2014

Minoritet, mångkultur och flerspråkighet

Svenska litteratursällskapet hus, Riddaregatan 5, Helsingfors

Måndagen den 17 februari kl. 18.00

Rita Paqvalen: Hur blir man en finlandssvensk författare?
Om annanspråkiga författare i dagens Finland

Hedvig Rask: Karin Smirnoff. Sverigesvensk i Helsingfors och finlandssvensk i Stockholm

Måndagen den 24 mars kl. 18.00

Marika Tandefelt: Att gå på alla fyra. Flerspråkighet på viborgskt sätt

Marcus Lepola: "Finne eller rysse". Den koloniala identiteten bland finländare i ryska Alaska

Måndagen den 28 april kl. 18.00

Henrik Rosengren: Från "judarnas Wagner" till folkhemmets Pergament.
Moses Pergament och det svenska kulturlivet

Anders Hammarlund: En bön för moderniteten. Politik och kultur i Abraham Baers värld

Måndagen den 19 maj kl. 18.00

Hans Landqvist: "'Saattana', tackade Vera på felaktig finska och tog emot den."
Språkväxling och flerspråkighet i sverigesvensk litteratur utifrån Eija Hetekivi
Olssons roman *Ingenbarnsland*

Anna-Lill Ledman: Genus, identitet och kolonialism i svenska Sápmi

Med förbehåll för ändringar

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

Förvaltningsmodell och styrelsearbete i SLS

Svenska litteratursällskapets verksamhet leds av styrelsen medan förvaltningen av dess tillgångar handhas av finansrådet. Av styrelsens tolv medlemmar står fyra årligen i tur att avgå. Styrelsen konstituerar sig varje år genom att välja bl.a. ordförande och skattmästare. Finansrådet leds av skattmästaren och har därutöver fyra medlemmar, av vilka en årligen står i tur att avgå. Styrelsens ordförande har rätt att närvara och uttala sig vid finansrådets möten.

Den här ansvarsfördelningen infördes 1935 då finansrådet grundades och den har genom decennierna fungerat utmärkt. Den klara åtskillnaden föreslogs faktiskt av Eric von Rettig, ordförande för SFP:s centralstyrelse och därmed också en representant för den donation av Svenska kulturfonden som SFP hade gjort till SLS redan 1907. Inga meningsskiljaktigheter av betydelse har någonsin förekommit mellan styrelse och finansråd. Informationen går i båda riktningarna, eftersom skattmästaren är medlem av styrelsen och ordföranden deltar i finansrådets möten. Finansrådets protokoll delges dessutom hela styrelsen.

I det dagliga arbetet fungerar styrelse och finansråd som jämställda beslutsfattare inom sina respektive domäner. Styrelsen leder på strategisk nivå sällskapets vetenskapliga och kulturella verksamheter, medan finansrådet förvaltar tillgångarna. Skulle någon gång oklarheter uppstå om vilkendera som har beslutanderätten i en specifik fråga, finns ett särskilt stadgande om att beslutanderätten ska underställas ett gemensamt möte.

Den framgångsrika förvaltningen av tillgångarna har möjliggjort en nästan osanno-

lik expansion av litteratursällskapets grundverksamheter inom forskning, förlag, arkiv, bibliotek, insamling och dokumentering av finlandssvensk kultur, digitalisering av kulturarvet, pris- och stipendieutdelningar osv. SLS har idag ett hundratal anställda inom de olika sektorerna. Framgångarna inom förvaltningen visar även att SLS donatorer kan ha förtroende för att deras donationer stabilt och långsiktigt används för sitt syfte.

Det här betyder också att arbetsmängden och kraven på relevant sakkunskap är stora för medlemmarna av styrelse och finansråd. Det är redan av tidsmässiga skäl otänkbart att ett och samma organ skulle ansvara för både substansverksamhet och förmögenhetsförvaltning. Yrkesverksamma professorer och upptagna representanter för näringslivet lägger redan med nuvarande mötes- och arbetsmängd årligen ned tiotals, för många hundratal, timmar frivilligt arbete till förmån för SLS.

Det är inte möjligt att de skulle börja delta i ännu flera och/eller längre möten. Och framför allt: arbetskvaliteten och resultaten skulle lida. Humanistprofessorer är inte hejare på förmögenhetsförvaltning, medan experter på finans och juridik hellre sysslar just med detta än t.ex. med forskningsevaluering och publicering.

Professor Max Engman, som vid föreningsmötet i våras avsade sig kandidatur för återval till styrelsen, är ett aktuellt exempel på vad en insats för sällskapet kan innebära. Han verkade som styrelseledamot 33 år, var styrelsens ordförande tre år, medlem av historiska nämnden 35 år, dess ordförande sju år, medlem av publikationsutskottet

24 år, dess ordförande nio år – allt detta och mera därtill inom det ena av våra två ledningsorgan.

SLS har under de senaste åren analyserat sina strategier, strukturer och arbetsrutiner i detalj, också med omfattande hjälp av utomstående expertis. Inga behov av att ändra på styrelsens eller finansrådets domäner eller beslutskompetens har konstaterats. I somras har det ändå i offentligheten ifrågasatts om den tudelade beslutsordningen inom SLS högsta ledning från år 1935 till alla delar är förenlig med föreningslagen av år 1989.

Inga dubier får finnas i en så viktig sak som litteratursällskapets stadgar och arbetsordningar. Därför utreder styrelse och finansråd nu tillsammans de juridiska detaljerna. Om klarläggning av stadgarna behövs tar föreningsmötet i sinom tid ställning till behövliga preciseringar. ■

FRED KARLSSON

Professor Fred Karlsson är ordförande för SLS.

1

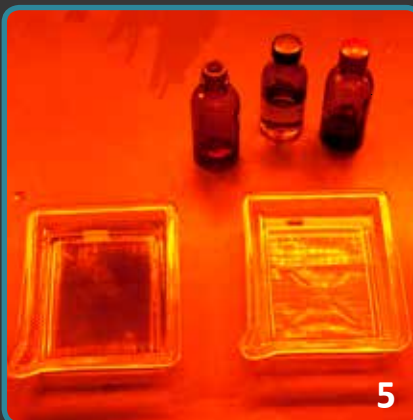
2

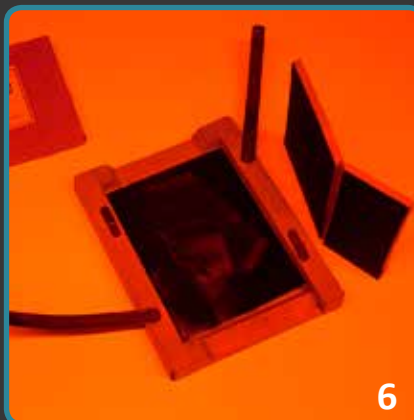
3

4

5

6

7

8

9

Instruktioner för fotografering med glasplåt

JANNE RENTOLA

- 1 Komponera bilden och välj rätt skärpa.
- 2 Ladda negativplåten i kassetten i mörkrummet.
- 3 Skjut in plåtkassetten i kameran.
- 4 Dra ut exponeringsskivan och avtäck objektivet i 3–5 sekunder. För in exponeringsskivan igen.
- 5 Ta ut plåtkassetten och öppna den i mörkrummet. Framkalla negativet och fixera bilden. Skölj plåten noggrant.
- 6 Lägg glasplåten och ljuskänsligt papper i en kontaktkopieringsram.
- 7 Vänd ramen och exponera bilden i dagsljus. (Modernare fotopapper framkallas sedan i mörkrummet.)
- 8 Kontrollera bilden. Ju längre exponeringstid desto mörkare bild.
- 9 Skölj bort det oexponerade silvret från pappret. Låt torka.

Från glasplåt till pixlar

och om att garantera arkiv-
materialets tillgänglighet

Digitalisering är mycket mer än att skanna en bild. Det handlar om långsiktig planering, om urval och prioriteringar och om att trygga både bevaringen och tillgängligheten av materialet idag och för framtiden.

TOVE ØRSTED

SLS har sammanlagt ca 700 000 fotografier, av dem är uppskattningsvis femton procent digitaliserade idag. Att digitalisera alla bilder skulle kräva enorma resurser. Vad ska då digitaliseras? Vad vill forskarna och allmänheten få tillgång till? Arkivet gör urvalet på basen av materialets historiska värde, forskarnas intresse och materialets skick. Skadat och känsligt material prioriteras, speciellt material som löper risk att förstöras. Kassettband är ett exempel på material vars livslängd redan passerar sitt max. När det gäller fotografier kan man konstatera att nitratnegativ är väldigt känsliga medan färgpositiv sakta men säkert bleknar bort. I de gamla svartvita glansplåtarna är det däremot ofta omöjligt att se vad bilden föreställer utan digitalisering. Skanningen kan i sådana fall jämföras med traditionell framkallning där bildens rätta djup och nyanser tas fram och motivet kommer till sin rätt.

När SLS arkiv idag väljer digitaliseringsprojekt lyssnar man främst på forskarna och deras önskemål. Forskarna är nämligen arkivens huvudsakliga användare och det är också de som förädlar och tolkar kulturarvet för framtida generationer.

Digitalisering vid SLS

Vid digitaliseringen försöker vi på SLS digitaliseringstjänster ta med så många detaljer som möjligt och undvika kompromisser för att det digitala materialet ska kunna representera det analoga originalet trovärdigt. För att digitaliseringen ska vara tillförlitlig behövs genomskinlighet i dokumentationen av processen och tydliga beskrivningar av digitaliseringen. Ett exempel är att de tomma sidorna i dagböcker och de misslyckade bilderna i fotosamlingar också digitaliseras.

Vi vill att det digitala objektet ska stå sig så nära originalet som möjligt så länge som möjligt. Den digitala bilden kan aldrig ersätta den fysiska bilden till hundra procent – man kan inte kopiera papperskonsistensen eller det sammanhang där bilden placerats i arkivmagasinet. Digitalisering innebär alltid en tolkning av materialet och dess egenskaper. Det kommer alltid att finnas skäl att vid behov granska originalet. Om digitaliseringen görs väl behöver det ändå inte tas fram och utsättas för onödigt slitage förutom i undantagsfall.

Genom digitalisering kan man göra material tillgängligt och sökbart på helt nya sätt. Men genom själva digitaliseringen har vi inte ens kommit halvvägs. Bilderna är så gott som värdelösa utan metadata, dvs. uppgifter om bilden, sökord, årtal, plats och sammanhang. Utöver den beskrivande informationen behövs också administrativa uppgifter, vilka rättigheter som är förknippade med bilden, var masterfilen är sparad, och annan teknisk metadata som berättar hur bilden blivit skannad och behandlad.

Upphovsrätt och internet

När ett arkiv ställer ut bilder på en extern plattform måste upphovsrätt och personskydd tas i beaktande. Fotografier tag-

SLS använder färgkontrollsedel vid skanning och reprofotografering av pappersbilder. Sedeln höjer trovärdigheten för den digitala bilden eftersom färgen och storleken på originalet kan kontrolleras via den.

Specifikationer för digitalisering

Tekniska minimikrav för glasplåtar:

Skanner:	Epson Perfection V750 PRO
Resolution:	1200–4 000 ppi
Filstorlek:	50–200 Mb
Profil:	Adobe RGB (1998)/Grayscale
Bitdjup:	16 bitar/kanal
Dimension:	100%
Avgränsning:	>5 mm utanför objektet
Format 1:	Tiff (masterfil)
Format 2:	Jpeg (användarkopia)

na för mindre än 50 år sedan skyddas av upphovslagen. Om fotografiet når verkshöjd gäller skyddet i 70 år efter konstnärens död.

Personskyddslagen finns till för att skydda vår integritet. Till detta hör också fotografier med ansikten som lätt kan kännas igen. Grupporträtt, personer på allmänna platser och offentliga personer är oftast undantag och ju äldre bilden är desto mildare tolkas lagen.

SLS strävar efter öppenhet men har som princip att publicera fritt endast bilder som inte längre skyddas av lagarna om upphovsrätt och personskydd. Vi är också försiktiga med att publicera bilder med innehåll som kan vara känsligt och lyssnar på donatorns önskemål gällande fri tillgänglighet. Vi har ändå i uppgift att vara så öppna som möjligt och följa SLS stadgar om att "offentliggöra vittnesbörden" om den svenska kulturen i Finland.

SLS publicerar fotografier utan restriktioner

SLS har publicerat bilder på plattformen Flickr sedan 2010. Ett av målen är att ge SLS mer synlig-

het på internet, nå nya besökare och öka kunskapen om SLS. För att nå nya målgrupper måste man aktivt fånga upp dem där de rör sig. Flickr är den största plattformen för fotografiskt intresserade och därför väldigt lämplig för publicering av bildmaterial. Flickr har idag över åtta miljarder bilder och antalet ökar hela tiden. SLS har publicerat drygt 600 bilder på Flickr och fått närmare tre miljoner bildvisningar, de flesta inom det gångna året!

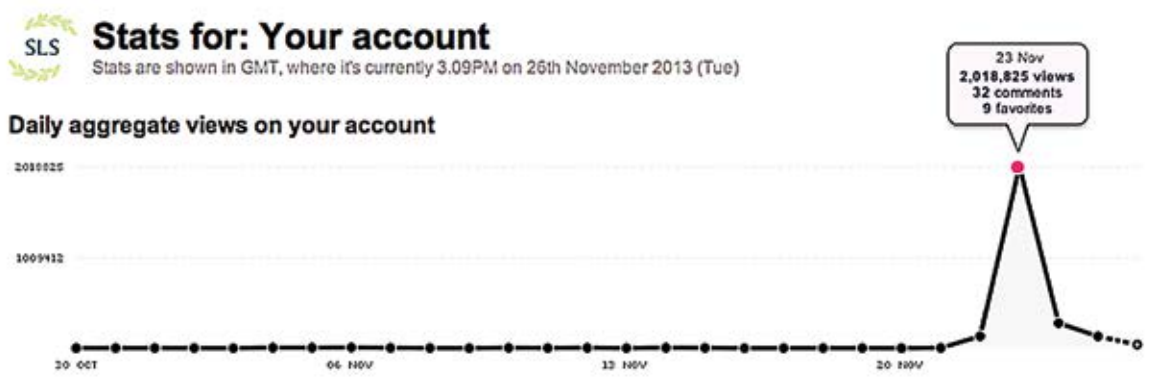
SLS bilder på Flickr är helt fria att användas av vem som helst. Sedan våren 2013 är SLS en del av The Commons on Flickr, vilket betyder att vi delar ut vårt material utan restriktioner tillsammans med flera av de största bildarkiven i världen. Samma bilder finns också hos stiftelsen Wikimedia varifrån bilder fritt kan plockas till lämpliga artiklar i det webbaserade uppslagsverket Wikipedia.

Satsningen har varit betydande men ändå inte krävt stora resurser. För SLS har det varit ett stort steg mot öppen data och öppen tillgänglighet och vi hoppas andra arkiv blir inspirerade att följa oss i samma fotspår.

Finna och Europeana

Det Nationella digitala arkivet, som har ambitionen att bli Finlands gemensamma sökmotor för allt digitalt material i bibliotek, museer och arkiv, har nu kommit så långt att deras första version av webbplattformen Finna officiellt har öppnats. Många akademiska bibliotek, Nationalarkivet, Statens konstmuseum med fler, publicerar redan material via Finna.

SLS publicerar som ett av de första arkiven ca 1200 bilder via Finna denna vinter. Förhoppningen är att Finna snart kommer att bli en naturlig nätbaserad sökmotor också för SLS digitala material. Vi har valt att börja med några pärlor ur arki-

Den 22 november i år publicerade SLS ca 50 okända bilder på nätplattformen Flickr. Bilderna fick genast mycket stor uppmärksamhet och inom ett dygn hade de fått sammanlagt över två miljoner bildvisningar.

Länkar till SLS digitala bilder

www.flickr.com/slsarkiva

www.finna.fi

www.europeana.eu

vet, av vilka en del redan är tillgängliga via Flickr. Gör en sökning på "båtar" eller "Helsingfors" och låt dig inspireras av vackra bilder från början av 1900-talet.

Europeana är en plattform som öppnar dörren till hela Europas kulturskatter och den är en föregångare i sin strävan efter öppenhet och fria licenser. Europeanas målsättning är inte bara att öka kunskapen om Europa utan också att lyfta den europeiska ekonomin genom att ge plats för nya affärsidéer ur den öppna datan, t.ex. olika innovativa applikationer. I framtiden kommer vi att se mycket mer av SLS också i Europeana, men testa redan nu med en sökning på "Stensböle" eller "Albert Edelfelt".

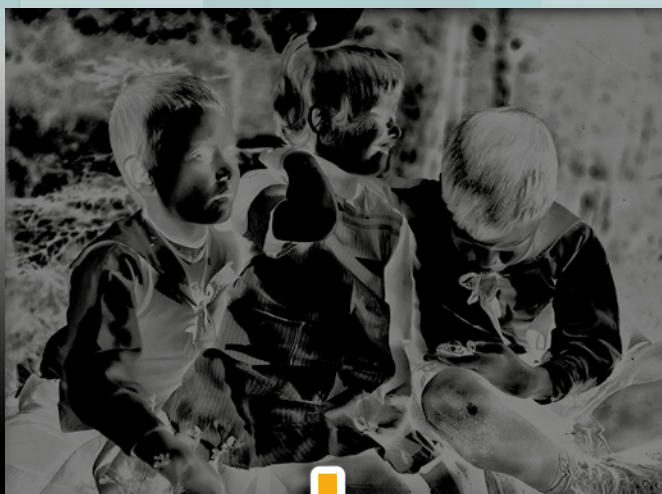
Det demokratiska arkivet

Långsiktigt digitalt bevarande är inte ett självändamål. Om vi inte kan garantera att arkivmaterialet kan hittas och användas i framtiden finns det ingen poäng med varken bevaring eller digitalisering. Användbarhet och tillgänglighet är idag hetare ord än bevarande även inom den traditionella arkivsektorn.

Genom att inte längre koncentrera sig på begreppet bevara utan i stället tala om att garantera användbarheten blir helhetsbilden mer beskrivande. En utmaning för speciellt det digitala materialet är att de medier vi använder idag snabbt blir föråldrade. Vi måste vara säkra på att de filtyper vi sparar kan öppnas också om tio år och att informationen om materialet är bevarad och läslig.

Speciellt mindre arkiv kan bidra till en bredare medvetenhet om vår kultur och historia genom digitalisering och utnyttjande av befintliga webbplatser, eftersom deras material där kan hittas mycket lättare än tidigare. Öppenhet är en positiv genväg till uppmärksamhet och synlighet för det egna materialet och ett sätt att bidra till ett kollektivt kulturarv som alla kan ta del av. ■

Tove Ørsted koordinerar digitaliseringstjänster vid SLS.

Digitalisering av glasnegativ. Idag framkallas glasnegativ genom flatbäddsskanning eller fotoskanning. Fotografierna skannas i mycket hög resolution, vilket ger möjlighet att dyka in i detaljerna.

Ett sällskap på vinterutfärd till en sommarvilla, troligen i Vasa skärgård kring sekelskiftet 1900. Bilden är en av många som arkivet hoppas att någon kan identifiera. Var kan den vara tagen? Foto: Okänd.

Bilder söker identifiering

Okända platser publiceras på Flickr

Känner du igen det här? Var kan det vara taget? I Svenska litteratursällskapets arkiv finns många äldre fotografier som är svåra att placera eller som saknar bekräftade beskrivningar. För att identifiera och beskriva sådana foton behöver arkivet ofta hitta rätt personer som kan känna igen platser, personer och tillfällen och berätta något om bilden. Under många år har enskilda intresserade som besöker arkivet och grupper som samlats under arkivpersonalens ledning, framförallt vid Österbottens traditionsarkiv, gått igenom oidentifierade arkivfotografier och bidragit med ny information. Nu utvidgas identifieringsarbetet och når en större publik genom webbplatsen Flickr, där man kan gå in och se bilder som det saknas säkra uppgifter om.

I slutet av november publicerades ett femtiotal fotografier av okända platser på Flickr. Satsningen fick snabbt mycket respons och på bara några dagar hade hälften av bilderna med allmänhetens hjälp placerats eller föreslagits vara tagna i bland annat Kvellax, Lillkyro, Storkyro, Karleby, Kristinestad,

Nykarleby, Vasa och Tammerfors. Förslagen kommer från personer i hela landet och alla som känner igen en plats kan bidra med information.

Bilderna som söker beskrivning och placering genom Flickr har valts från olika samlingar och arkiv som bevaras i Österbottens traditionsarkiv i Vasa, i Historiska och litteraturhistoriska arkivet eller i Folkkultursarkivet i Helsingfors. Fotografierna är i de flesta fall tagna av amatör- och hobbyfotografer och kan ha tillhört familjer som har bott på flera orter i Finland eller som har företagit resor i hemlandet och utomlands. Därför går det inte alltid att sluta sig till i vilket landskap eller ens i vilket land ett enskilt foto-

grafi är taget. I vissa fall vet man inte heller vem som har hållit i kameran.

De bilder som finns på Flickr är digitaliserade i bästa kvalitet, i hög upplösning. Man kan förstora fotografierna för att se närmare på detaljer, vilket också underlättar identifieringsarbetet. Bilderna är fria för vem som helst att använda, inte bara för identifiering utan också för andra ändamål. På detta sätt får allmänheten tillgång till äldre fotografier som finns arkiverade vid SLS arkiv. De oidentifierade bilderna kommer med tiden att kompletteras med flera. ■

KATJA HELLMAN

Katja Hellman är förste arkivarie vid Österbottens traditionsarkiv vid SLS.

Bilderna hittas på www.flickr.com/slsarkiva/sets och via SLS webbplats.

Vet du var någon av bilderna är tagen? Berätta gärna om du vet mera om platsen eller om du har en gissning, all information är välkommen. Skriv en kommentar under bilden eller skicka e-post till flickr@sls.fi. De uppgifter som lämnas in är värdefulla bidrag som skapar ny kunskap och bidrar till att dokumentera kultur och lokalhistoria.

Bildens undanskymda budskap

”Bildtexter av typen ’Kvinnor på 1910-talet’ vill jag inte se i den här boken”. Så säger kollegan Christer till mig när vi drar ihop trådarna kring ett större arbete. Tio år senare kommer jag ännu ihåg kommentaren. Inte för att den var orättvis, utan för att den träffade rätt.

I ett verk som vi tidigare hade publicerat figurerar otvivelaktigt korta, rumphuggna bildtexter. Goda föresatser till trots tenderar illustrationer att adderas till färdig text i slutskedet av bokprojekt.

I bokhistorien har bilden på flera sätt getts en illuster roll. Det dröjde exempelvis länge innan kvinnorna gavs tillträde till eller aktörsplats i historieböckernas texter. Förhållandevis tidigt kunde kvinnor emellertid synas på bildplats i historiska läro- och översiktsböcker. Även om bilderna drog blickarna till sig bar de på budskap som antagligen var underordnade textens.

I dag ser vi sällan en diskrepans av det här slaget. Bild och text för framställningar framåt i samma riktning, men kanske ändå längs parallella banor som inte nödvändigtvis behöver mötas.

I min doktorsavhandling lät jag publicera fina fotografier från Folkkultursarkivet vid SLS. Själva texten var nästan färdig innan jag över huvud taget började tänka i bilder och först då avhandlingen var försvarad, skrev jag en text om bilder på kvinnor och män i jordbruksarbete (temat för studien).

Ganska ofta föreligger ett färdigt manuskript som ska illustreras. Hur ofta låter vi historiker bilderna inte bara tala med utan också påverka och utmana texten? I vilken omfattning får de styra framställningarna och ligga till grund för analyserna?

”Hur ofta låter vi historiker bilderna inte bara tala med utan också påverka och utmana texten?”

För ett tag sedan höll jag ett föredrag om mitt möte med mormors far i Folkkultursarkivet. Utförligt hade denne Karl på 1940-talet berättat om ett äldre jordbruk för en forskare som vetgirigt ville bevara skärvorna av ett gammalt bondesamhälle. I de traderade familjeberättelserna betonas helt andra delar av den här bondens liv, nämligen många och långa arbetsresor samt ett intresse för det nya som tog sig uttryck i en uppfinningsiver. I arkivet mötte jag emellertid en man som representerade det ålderdomliga och statiska: till arkivet fördes ju främst de traditioner som pekade bakåt, inte de berättelser som berörde landsbygdsamhällets skinnömsningar. Det här låg i linje med den räddningsuppgift som folklivsforskarna då tillskrev sig. I mitt föredrag ville jag framhålla att de moderniserande inslagen var svåra

att synliggöra utifrån de ovärderliga arkivsamlingarna.

Sent kvällen innan föredraget skulle hållas fick jag e-post med en bild av mormors far bifogad. Det var en släkting som påminde mig om att det följande dag hade gått 150 år sedan han föddes. På bilden ser ni en kostymklädd Karl ute i stora världen. Eftersom fotografiet framhävde den för föredraget redan färdigspunna intrigen fick det, projicerat på stor bildskärm, illustrera föredraget. Men också den här bilden adderades till i allra sista stund.

Dessa episoder illustrerar, om uttrycket får användas, bilders alltför undanskymda plats i forskningsprocesser. ■

ANN-CATRIN ÖSTMAN

Ann-Catrin Östman är lektor i historia vid Åbo Akademi och medlem i SLS styrelse.

Foto: Nicklas Hägen/Meddelanden från Åbo Akademi.

BERNHARD LANDTMAN *i ytterligheternas* INDIEN

I juni 1950 åkte barnläkaren Bernhard Landtman till Indien för att under ett år verka som expert för Världshälsoorganisationen. Hans viktiga uppgift var att utveckla vården av barnpatienter vid de indiska sjukhusen. Han dokumenterade rikligt den fängslande miljön, men gick också i månader och väntade otåligt på sin fästmö. Landtmans samling bestående av fotografier, dagböcker och brev finns i SLS arkiv.

MARIKA ROSENSTRÖM

Under sitt år i Indien var barnläkaren, professor Bernhard Landtman (1916–1979) stationerad i New Delhi, men han besökte också flera andra indiska orter. Var han än rörde sig tycks han ha varit en uppmärksam iakttagare och flitig amatörfotograf, som tog både färgdiapositiv och svartvita fotografier. Bildmotiven är exotiska miljöer med människomyller på gatorna, vackra tempel, fascinerande traditioner och vardagligt liv som mötte honom i det nya landet. Han fotograferade med en Kodak 35 mm kamera och använde bl.a. Kodachrome färgdiafilm. Kodachrome tillverkades mellan åren 1935 och 2010 och framkallades endast vid vissa specialiserade fotolaboratorier utomlands. Framkallningsprocessen var tämligen invecklad och filmen har en ovanligt lång hållbarhet, som gör att de mättade färgerna fortfarande är klara och skarpa och bidrar till att förmedla en stark närvarokänsla.

Under sin vistelse i Indien förde Bernhard Landtman dessutom dagbok. Den hade titeln *Medical Diary 1950* och *1951* och han antecknade i den med mycket liten handstil. Han skrev också många personliga brev till sin svenska fästmö Brita Thune (1919–2011) i Stockholm. I texterna berättar han om sin saknad, om sitt utmanande arbete och om sina nya upplevelser och intryck i det främmande landet. Efter flera månaders väntan lyckades Landtman ordna så att också fästmön fick möjlighet att resa till Indien. De vigdes den 11 november 1950 i katedralen i Delhi av en präst inom Church of England. Bilderna, dagböckerna och breven, som kompletterar varandra på ett fascinerande sätt, ingår i den donation av ett dödsbo som Svenska litteratursällskapets folkkultursarkiv fick ta emot 2011.

En officer och en gentleman

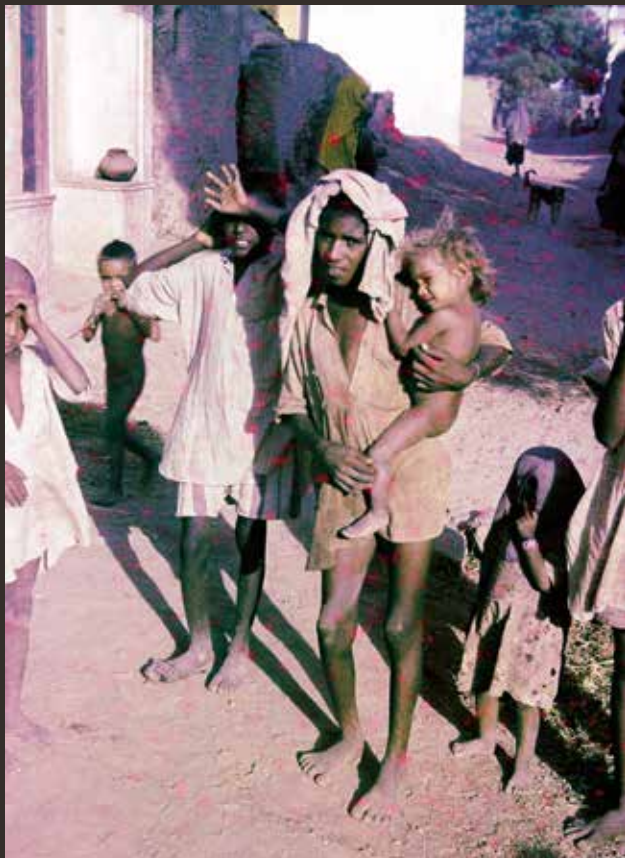
Bernhard Landtman var son till sociologiprofessorn Gunnar Landtman. Han växte upp i Helsingfors och studerade medicin vid Helsingfors universitet. Under vinter- och fortsättningskriget fungerade han som militärläkare vid fronten och hans militärgrad var sanitetskap-

Ovan t.v. Kvinnor som bär vattenkärl på huvudet. I sin dagbok beskriver Landtman sin hemresa från ett veckoslut i bergen den 25 juni 1950: "Snötäckt toppar vid horisonten. [---] Serpentinväg, gnisslande hjul, stenras på vägen. Dhera Dun, garnisonort, fridlyst område, död apa på vägen, gamar vid vägkanten, dansande björn, mötande oxspann, kameler. Kafferast i mangoplantage, vattenhål därifrån kvinnor hämtar vatten i kopparkärl som bärs på huvudet. Mörkt kl. 7.30. Landskapet ej olik Europa. Flackt, ingen direkt tropikstämning. Lysande ögon som möter. Kvalmig, dammig hetta."

Ovan t.h. Brita och Bernhard Landtman som nygifta framför mausoleet Taj Mahal i Agra i november 1950. Från Bernhards första besök i Agra i juli kan man läsa i dagboksanteckningarna: "Taj som ett stort sockerslott, vackrare än jag hade drömt om. [---] Mässande tandlös ciceron som mera stör än hjälper. Tänker hela tiden på Brita, tänk om vi finge fira honey moon här."

Nedan Brita Landtman flankerad av två av Bernhards indiska läkarkolleger. I ett brev till Brita daterat den 28 september 1950 skriver Bernhard att temperaturen kan sjunka till 0° i Delhi, och att hon måste packa med sig varma kläder: "Ylleklänningar för vintermånaderna lär vara nödvändiga, likaså en ulster."

ten. Bernhard Landtman skrev dagbok också under den här tiden, och sidorna är ofta illustrerade med små teckningar. Av dagboksanteckningarna och de brev han fick under kriget kan man utläsa att krigsåren var en svår tid för honom.

Kriget fördröjde Landtmans studier men han utexaminerades som medicine och kirurgie doktor 1944. I slutet av 1940-talet arbetade han på pediatrika avdelningar i både Stockholm och London, och fördjupade sig speciellt i vården av barns hjärtsjukdomar. Ytterligare utländsk praktik fick han sedan som barnläkare för Världshälsoorganisationen (WHO) i Indien och för Röda Korset i ett österrikiskt flyktingläger för ungerska flyktingar. I Baltimore i USA arbetade han under två perioder, på 1950- och 1960-talen.

När paret Landtman återvände från Indien 1951 skapade de ett gemensamt hem i Helsingfors. Bernhard Landtman inledde nu ett omfattande arbete vid Barnkliniken med att undersöka hjärtfel hos barn. Unicef hade donerat en EKG-apparat, en röntgenapparat, hjärtkatetrar och annat nödvändigt som behövdes för det viktiga forskningsprojektet. Tillsammans med sin kollega, barnkirurgen och docenten Matti Sulamaa, lyckades Bernhard Landtman under 1950- och 1960-talen dramatiskt minska barndödligheten förorsakad av hjärtfel. Landtman blev utnämnd till professor vid Helsingfors universitet 1961. Han var en omtyckt föreläsare som starkt betonade ett empatiskt förhållningssätt till patienterna och betydelsen av att beakta psykiska faktorer. Han insåg också hur viktigt det är för läkaren att skapa ett gott förhållande till de små patienternas föräldrar.

Landtman engagerade sig aktivt i olika läkarföreningar och var bl.a. ordförande för Finska Läkare-

” I Indien reagerade Landtman starkt på de ytterligheter som mötte honom: stor fattigdom och nöd i kontrast till den privilegierade klassens överflöd.”

sällskapet och president för The Association of European Paediatric Cardiologists. Han åkte på kongresser över hela världen och fru Brita följde ofta med på resorna. Paret levde tillsammans ända till hans död 1979, men fick aldrig några egna barn. Brita Landtman bodde kvar i Finland till sin död 2011.

En kärlekshistoria med indiska kryddor

Materialet som arkivet har fått ta emot omfattar totalt drygt 900 fotografier, huvudsakligen från olika utlandsresor mellan 1950- och 1970-talen, och två tredjedelar av dem är färgdiapositiv. Därutöver finns fem dagböcker skrivna mellan 1941 och 1952, 140 brev och postkort samt diverse övriga dokument. Enbart från tiden kring Landtmans Indienvistelse finns omkring 50 brev och postkort som han skrivit till fästmän. Det är således ett omfattande material med mycket information om många olika ämnen. Här avhandlas allt från praktiska, vardagliga göromål till de främmande förhållandena i Indien och stora frågor om framtiden. I Indien reagerade Landtman starkt på de ytterligheter som mötte honom: stor fattigdom och nöd i kontrast till den privilegierade klassens överflöd. Själv levde han ett bekvämt liv med internationellt umgänge, middagsgäst och utflykter. Han hade också en egen betjänt, ”boy”, i sitt hem i Constitution House i New Delhi.

Trots Landtmans många intressanta intryck av Indien är det ändå förhållandet till Brita Thune som berör mest. I ett litet kuvert bland alla dokument i samlingen finns smulor av en torkad blomma, och i högen av brev hittas småningom förklaringen. Den 6 juni 1950, timmarna innan Landtman inleder sin resa från Genève till Delhi via Kairo, har han nämligen skrivit följande rader:

Älskade Brita,

Denna blomma plockade jag i går på en snöhöjd bergstopp ovanför Montreux. Den innesluter i sig mina vackraste tankar. Den säger dig också hur mycket jag älskar dig. Jag har aldrig upplevat naturen så vacker som den var i går. Jag har på känn att det bådar gott för framtiden.

Ovan Landtman har fotograferat en parad med utsmyckade elefanter, hästar och kameler, marscherande soldater, pansarvagnar, pompa och ståt.

Nedan t.v. I sitt arbete med att förbättra barnläkekonsten i Indien mötte Bernhard Landtman mycket fattigdom och svåra levnadsförhållanden. Han skriver i ett brev till Brita från New Delhi den 16 augusti 1950: ”Numera tillbringar jag förmiddagarna på Isuri Hospital, som inrymmer stadens enda barnavdelning. Erfarenheten inför det rådande eländet har varit relativt nedslående speciellt när litet kan uträttas för att förbättra situationen. Jag vore nog hemskt glad åt att få dig hit för att lysa upp tillvaron.”

Nedan t.h. Om de tiggare Landtman ser, skriver han följande i sin dagbok den 8 juni 1950: ”Gosse i paltor vid India Gate. No father, no mother, no sister, no brother, oändligt dröneri, folk ligger på marken varhelst det finns skugga, poliser med svarta paraplyn, funkishus vid kusten, bramin med orangerfärgad duk sitter på stenracket, magra katter, skabbig hund, blind tiggare räknande på ett radband, var åter alla dessa människor, vad gör de för arbete, sannolikt ingenting...”

Ovan Kremering av lik, enligt hinduisk sed. Bernhard Landtman var inte bara ute efter att knäppa estetiska turistbilder, utan också högst intresserad av att dokumentera traditioner och vardagsliv.

Nedan Färgprakt med mödrar och barn. Flera av kvinnorna döljer ansiktet för kameran. Bernhard Landtman använde sig av Kodachrome färgdiafilm, som har en ovanligt lång hållbarhet och som gör att de mättade färgerna än i dag är klara och vackra.

Klockan är nu 3 på morgonen och jag har äntligen packat klart. I tankarna ser jag dig här bredvid mig liksom jag såg dig hela dagen i går.

Din Bernhard

Innan Bernhard Landtman åkte till Indien vistades han under ett par månader vid WHO:s huvudkontor i Genève. Här var det meningen att han skulle förberedas inför sitt nya arbete i Indien och här fick han också alla behövliga vaccinationer. Han blev ändå förvånad över hur lite man vid huvudkontoret kunde berätta om hans kommande arbete. Ännu när han anlände till New Delhi i juni verkade hans arbetsbild mycket diffus. Till en början hade det till exempel varit meningen att Landtman skulle stationeras i Simla, en liten, primitiv landsortshåla. I Delhi rådde en mer internationell atmosfär och här fick han sällskap av läkare från Israel, USA och Thailand. I ett brev från den 20 juni 1950 skriver han:

Älskade Brita,

Äntligen har situationen börjat klarna. Jag stannar t.v. i Delhi. Mitt arbete kommer att bestå i att utvärdera möjligheterna att förbättra vården av barn på härvarande sjukhus. Barnläkekonsten sover här sin törnrosasömn och det kommer att kräva ett stort och mödosamt arbete att väcka den till livs. Jag är emellertid mycket glad åt denna händelsernas utveckling speciellt som möjligheterna att få dig hit har ansevärt ökat. Ifall jag hade cirkulerat omkring i Indien hade det varit nästan omöjligt.

I närapå varje brev försäkrar Landtman att han kommer att göra allt i sin makt för att få fästmon till Indien. Till en början var det inte ens klart hurvida WHO skulle tillåta honom att gifta sig under hans kommendering eller inte. Kontakten mellan det unga paret under de cirka åtta månaderna de levde åtskilda och planerade sitt bröllop bestod av brev, postkort och ett telegram skickat av Bernhard. Telegrammet blev nödvändigt när han överraskande blev beordrad att resa till Burma någon vecka före den planerade vigseln, vilket ledde till att Britas ankomst till Indien och hela bröllopet måste skjutas upp. I breven diskuteras allt från praktiska reseförberedelser och vilka kläder Brita ska ha med sig, till bröllopet i minsta detalj: valet av gäster, musiken i kyrkan och brudklänningen – som Bernhard ändå inte vill veta för mycket om eftersom han enligt egen utsago är vidskeplig på den punkten.

Den 11 oktober skriver han i dagboken:

Har fått Britas biljett från Cooks. KLM, 200 rupees billigare än SAS. Nu borde alla förberedelser vara undanstökade. Exempel på min olyckliga natur: Jag känner ej den lycka som jag har skäl att göra. Bättre ställt kunde jag ej ha det. Detta visar att lyckan ej skapas av exogena faktorer. Jag hoppas Brita skall kunna hjälpa mig tillrätta.

På dagen en månad senare, i samband med själva vigseln i katedralen i Delhi, antecknar Bernhard Landtman i sin dagbok:

Detta skriver jag kl. 1.30 i väntan på Mauno. Färdigklädd. Farbror E:s randiga ben. Valvannes i jackett. Känner allvarlig lycka. Vit ros i knapphållet. Styrketår med Mauno. Stannar bilen på vägen. Inträder i kyrkan 14.45. Stilla orgelmusik. [– – –] På förmiddagen har Aino och jag dekorerat koret med blommor (nordiska ängsblommor). Bröllopsmarschen ur Lohengrin, Mauno och jag går upp till koret. Brita & Jarring kommer snabbt. Gudomlig vit tyllklänning, bara axlar, vit hätta med liljekonvaljdekoration.

Som att lägga pussel

Att gå igenom det digra och ostrukturerade donationsmaterialet blir för arkivarien en utmaning som är fullt uppslukande och emotionellt laddad. Genom sina dagboksanteckningar och brev framträder personen Bernhard Landtman efter hand tydligt i all sin sårbarhet. Särskilt de tidiga dagböckerna från krigstiden är utlämnande och berörande. Samlingens fascinerande fotografier bidrar förstås också till att göra honom och hans älskade Brita levande. Man kan bara beklaga att hennes brev till honom inte finns bevarade. Det är spännande att kunna läsa om en viss händelse i dagboken, som sedan också beskrivs i ett brev till Brita, och i bästa fall ytterligare finns förevigad på ett fotografi. Att ordna upp materialet blir som att lägga pussel där bitarna, en efter en, sakta faller på plats. ■

Marika Rosenström är arkivarie vid Folkkultursarkivet vid SLS.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

SLS 2231, *Bernhard och Brita Landtmans samling*.

Korppi-Tommola, Aura, "Bernhard Landtman (1916–1979)", *Kansallisbiografia*, www.kansallisbiografia.fi (12.9.2013).

Kuka kukin on (Aikalaiskirja): *Who's who in Finland 1978*.

Projekt Runeberg, www.runeberg.org (12.9.2013).

Vem och vad? Biografisk handbok 1975, Helsingfors 1974.

NY INSAMLING

Arkivet samlar in fotografier från 1950- och 1960-talen

Ovan Designen under 1950- och 1960-talen hade sitt karakteristiska formspråk när det gäller allt från mode och möbler till hushållsmaskiner och bilar. Här en Chrysler DeSoto vid Handelsplanadens folkskola i Vasa, under polisens trafikkampanj för skolbarn hösten 1963. Foto: Rafael Olin.

Nedan Rockmusiken föddes i slutet av 1950-talet och en ny ungdomskultur med egna uttrycksmedel inom musik och dans växte fram. Twistande par i Österbotten 1962. Foto: Rafael Olin.

Nu är Folkkultursarkivet intresserat av att ta emot bilder från 1950- och 1960-talen. Den här tidsperioden präglades av framtidsoptimism och var på många sätt omstörtande på det samhälleliga planet, men också på mikronivå i det dagliga livet hände det stora saker. Tonåringarna fick en egen kultur, rockmusiken och ungdomsmodet föddes och klyftan mellan generationerna blev markant. Hemmafruarna hade förkläde och papiljotter, tjänstemännen gick med hatt och portfölj. Den industriella formgivningen skapade klassiker i form av bilmodeller och vardagliga bruksföremål, och i hemmen började det dyka upp nymodigheter som LP-spelare, dammsugare, tvättmaskiner, TV-apparater och masstillverkade möbler och leksaker.

Slutet av tidsperioden präglades av stora politiska omvälvningar både utomlands och här hemma. Urbaniseringen, emigrationen, arbetarkulturen, freds- och kvinnorörelsen, ungdomsrevolterna – allt satte sina spår i

den vanliga människans vardag och i de bilder som finns bevarade.

I dag är efterfrågan på bilder från 1950- och 1960-talen stor, men i arkivsamlingarna finns tyvärr relativt få fotografier från den här intressanta tiden. Därför vill arkivet nu samla in amatörfotografers bilder av vardagligt liv, både i privata och offentliga miljöer, på landsbygden och i städer. Vi tar gärna emot negativ eller pappersbilder som donation eller lånar in för digitalisering. Digitala fotografier ska vara skannade med minst 600 dpi och i tiff- eller jpeg-format. Vi uppskattar också noggranna textuppgifter om motiv, personer, plats, årtal och fotograf. Bilderna införs i arkivet och kan användas av forskare och övriga intresserade. ■

Om du har fotografier från 1950- eller 1960-talen som du vill dela med dig av, kontakta Marika Rosenström vid Folkkultursarkivet per e-post marika.rosenstrom@sls.fi eller per telefon (09) 618 777.

Arkivet fick ta emot UNIKA HELSINGFORSBILDER

” Stort tack till alla er som ville dela med er av era unika fotografier! Vi hoppas på fortsatt gott samarbete när det gäller att dokumentera vår historia och samtid i bilder.”

Sedan Folkkultursarkivet för ett år sedan (*Källan* 2/2012) efterlyste bilder med Helsingforsmotiv har arkivet fått ta emot drygt 300 bilder, av både äldre och nyare datum. En del har donerats och andra lånats in för digitalisering. De inlämnade fotografierna är tagna av amatör-fotografer och har ofta varit inlimmade i privata album.

Varvat med traditionella Helsingforsvyer förekommer fotografier av mer privat natur, t.ex. från skolmiljöer och hemmafester. Bilderna blir speciellt värdefulla då de ofta har kompletterats med noggranna textuppgifter, med information om plats, tidpunkt och namngivna personer som ger bilderna liv och autenticitet. Arkivet har bl.a. fått in fina bild-

serier från Helsingfors skeppsvarv som låg vid nuvarande Olympiakajen och revs 1938, Turholms vilohem för arbetande stadsfröknar ("Pigero") på Degerö, som förstördes i en brand 1958, kvarteren kring Fabriksgatan och Docksgatan samt Nya svenska samskolan, "Lönkan".

Genom att de här intressanta fotografierna nu ingår i en egen samling (SLS 2227) och införs i ett digitalt arkiv kommer de att sparas för eftervärlden och når en betydligt större publik än om de hade legat kvar bortglömda i privatpersoners bokhyllor och byrå-lådor. Stort tack till alla er som ville dela med er av era unika fotografier! Vi hoppas på fortsatt gott samarbete när det gäller att dokumentera vår historia och samtid i bilder. ■

MARIKA ROSENSTRÖM

Ovan Helsingfors skeppsvarv ca 1935 vid nuvarande Olympiakajen. Foto: Gerda Sandberg.

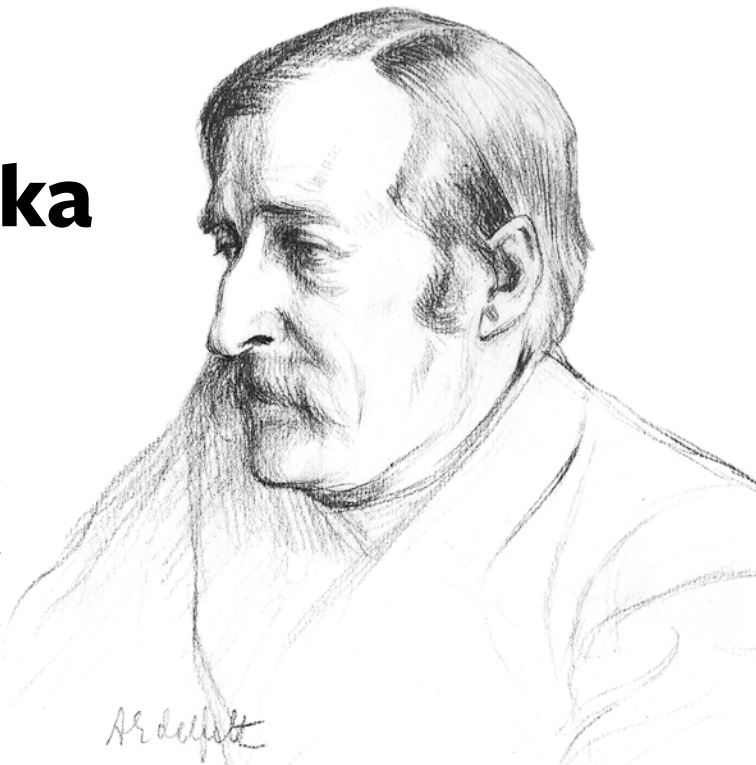
Nedan Brudpar på sin bröllopsmottagning 1968 hemma på Drumsö.

Den Estlanderska bildsamlingen

– en kulturskatt

Historiska och litteraturhistoriska arkivet tog emot det Estlanderska släktarkivet 1969 och arkivet har kompletterats i olika reprints. Ett betydande tillägg till bildsamlingen donerades på våren 2012, nämligen Carl Estlanders fotografisamling. Nyttillskottet som utgörs av 30 fotoalbum har i år förtecknats och är fritt tillgängligt för forskning.

MARIA MIINALAINEN

Den Estlanderska bildsamlingen består av drygt 8 000 fotografier från den senare hälften av 1800-talet till 2000-talet. Kameror i privat bruk var ovanliga kring sekelskiftet 1900 och de äldsta bilderna är därför ateljéporträtt, främst kabinettskort och visitkort samt foton av målade porträtt och silhuetter. I den äldre delen av arkivet är bilderna upplimmade på ark och det finns också en del lösa personporträtt i alfabetisk ordning samt negativ. Hundratals personer är sökbara i bildsamlingen, medlemmar av släkterna Estlander, Borenius, Federley, Palmberg, Renfors m.fl. Samlingen innehåller också rariteter som ett gåvoalbum till historikern, pedagogen och Barnträdgårdsdirektionens i Helsingfors första ordförande Bernhard Estlander (1863–1931) med fotografier som dokumenterar barnträdgårdsverksamhet kring sekelskiftet.

I den nyare delen, Carl Estlanders fotografi-samling, finns bilderna bevarade i sina album och det går att bläddra fram och tillbaka i tiden,

Ovan Carl Gustaf Estlander, teckning av Albert Edelfelt. Estlander var professor i estetik och nyare litteratur, kulturpolitiker och litteratur- och konstkritiker. Han var ordförande för Finska Konstföreningen 1878–1896, grundläggare av Konstfliten i Finland och en av initiativtagarna till Konstmuseet Ateenum 1887. År 1876 grundade han *Finsk Tidskrift*. C. G. Estlander var en av grundläggarna av Svenska litteratursällskapet i Finland 1885 och blev sällskapets mångårige ordförande.

T.v. Hedvig Maria Estlander (1865–1946) som allmän kransbinderska vid promotionen 1886. Hon verkade senare som språklärare och rektor för Svenska flicklyceet i Helsingfors.

se fotografierna mot den bakgrund och det sammanhang som arkivbildaren placerat dem i. Det som gör bildsamlingen så speciell är den noggranna dokumentationen. Alla fotografier går att datera åtminstone enligt år och flera av dem är försedda med ytterligare information i form av beskrivande, ofta roliga och finurliga bildtexter, samt identifikationsuppgifter och kommentarer. Anmärkningsvärt är också att arkivbildningen är så medveten.

Förutom bildsamlingen innehåller det Estlanderska släktarkivet handlingar från och med år 1786 framåt och innehåller korrespondens inom släkten, släktutredningar och handlingar av personlig karaktär. I arkivet finns bl.a. Carl Gustaf Estlanders brev till familjen och handlingar med anknytning till hans verksamhet som manuskript, tal och föredrag. Carl Gustaf Estlander (1834–1910) var gift med Helena Aurora Federley (1837–1920) och de hade åtta barn. Arkivets nyare del består främst av brev och handlingar tillhörande Erik Gustaf Estlander (1871–1930) och Aina Estlander f. Petrelius (1870–1944) och deras barn Carl Gabriel Estlander (1897–1988), Erik Bernhard ”Eie” Estlander (1902–1981), Anna-Maria Hausen f. Estlander (1903–1988) och Helena Maria ”Maja” Gadd f. Estlander (1910–2007). Alla fyra barnen bodde i tur och ordning på familjeföretaget Wiiala filfabrik, som fadern, affärsmannen Erik Estlander grundat vid sekelskiftet vid sjön Jumunen i Lempäälä. Från filfabriken, disponentbostaden och Jumuntaka gårds ägor finns fotografier från början av 1900-talet till 1940-talet. Carl Gabriel Estlander var disponent vid filfabriken, verkställande direktör vid Vasa Silk från 1940 och teaterchef för Wasa Teater 1947–1963. I anslut-

Ovan Gretel Estlander med sönerna Carl-Erik och Nils 1928. Hon beskrivs ofta i bildtexterna som ”hypermodärn”. Bildsamlingen är en guldgruva för den som är intresserad av tidstypisk klädsel, då personerna finns avporträtterade i såväl festutstyrslar som simkostymer.

Nedan Bilfärder och ekipering 1902 och 1928. Till vänster Erik Gustaf Estlander i sin första bil på Nikolaigatan (nuv. Snellmansgatan) med Aina Estlander och fröken Ebba Nummelin i baksätet. Till höger en bilfärd i Viiala.

Syskonen Carl, Erik och Anna-Maria Estlander i barnkammaren 1910.

ning till hans kvarlåtenskap, som främst består av brev och reseskildringar, finns även hustrun Gretel Estlanders f. Borenius (1906–1998) och sönernas (Carl-Erik Johannes Estlander f. 1927 och Nils Henrik Gustaf Estlander f. 1928) brev och handlingar. Även Gretel Estlanders släktfotografier finns bland bilderna.

I bildsamlingen finns fotografier från hemadresser i olika städer under flera årtionden. Den Estlanderska villan på Brändö finns avbildad i byggnadsskedet och som färdig. Gatuadresserna nämns också i samband med bilderna, så man får en inblick i hur det sett ut i hemmen på Museigatan 23 och Fänrik Stålgatan 5 under olika tider. På bilderna ses matsalar, herrum, vävkammare och barnkammare samt möbler och föremål. Till och med en del dockor och andra leksaker finns fotograferade.

Det finns också rikligt med semester- och fritidsbilder från sommarställen, stugor och semester-tillhåll, bilder på bad- och plageliv vid stränder och klippor. Den Estlanderska släkten hyser ett stort båtintresse och det finns många fina bilder från seglatser, besättningar, båtliv och familjens båt-färder och utflykter i skärgården. Allt från yach-

ter till roddbåtar finns med namn, årtal och annan information samt uppgifter om ägare. I samlingen kan man finna bilder på segelbåtar som "Gunhild", "Undine", "Aitanga", "Singoalla", "Fortuna", "Rose-Mary" och motorbåtar som "Fox", "Nice" och "Shanghai expressen 123". Det stora båtintresset finns redan hos Erik Gustaf Estlanders bror, arkitekten och segelbåtskonstruktören Axel Gustaf Estlander (1876–1930) som var en framstående seglare och för övrigt känd som skridskoåkare – han vann Europamästerskap i hastighetsåkning i Davos år 1898. Förutom kärleken till segling och båtar finns även ett entusiastiskt förhållande till bilar och det finns flera bilar i släkten redan under 1900-talets första årtionden: Renaulten, Delagen, Essex-bilen (även kallad Mamsell Roos) och Volvo-bilen. Också många bilfärder runtom i Finland finns dokumenterade.

Den största delen av Carl Estlanders bildsamling utgörs av familjefotografier, barn- och ungdomsbilder, personporträtt och gruppbilder. Den som studerar samlingen får ta del av sommarutfärder, bemärkelsedagar, maskerader, weekend-nöjen, släktmöten, syskonträffar, kaffestunder,

Ovan "Album i albumet". Carl Estlanders fotosamling innehåller också vackert dekorerade album, här en sida ur ett som Aina och Erik Estlander fått i gåva.

Nedan Kö till Vasa Silk för strumpor av märket Elbeo 1944.

Seglats med "Rose-Mary" 1923.

syföreningsmöten, kräftskivor, utlandsresor, klassmöten, påskmiddagar, julaftnar, förlovningar, bröllop, jubileumsfester och nattbuljonger. Här kan man konstatera vissa mönster i seder och bruk under årens lopp: vad, var och hur man firar. Högtider med pomp och ståt fotograferas men likväl vardagssysslor, hushållsbestyr och vanligt arbete som timmerflottning, timotejtröskning, höbärgning och klädvård. Samtiden och omvärlden är naturligtvis också dokumenterade, det finns fotografier på soldater i uniformer och bildmaterial från åren 1917–1918 och vinterkriget. Märkvärdiga händelser bevittnas och fotograferas, som t.ex. Zeppelin 1930 och 1931 och motorsporttävlingen Finlands Grand Prix (senare känt som Djurgårdsloppet) 1932. Därtill finns det fotografier från Carl Estlanders intressen, verksamhet och offentliga sammanhang. Från tiden då han är teaterchef för Wasa Teater finns bilder på teaterensemblen, men även bilder på Wasa Teater i brand 1953 och förstörelsen efteråt samt teatern under återbyggnad.

Förutom fotografier finns det också postkort från resor, några placeringskort, utredningar över släktförhållanden, handritade kartor och fina illustrationer i tuschpenna och vattenfärg i albumen. Från början av 1960-talet blir färgfotografier allt vanligare. För en forskare är arkivet en guldgruva och man kan betrakta det från olika perspektiv och studera bildmaterialet enligt en viss person, tidsepok, miljö, plats, situation eller händelse. Man kan se närmare på det som ansetts brukligt att fotografera, på det som avbildats och dokumenterats, vad man velat minnas och dela med andra: traditioner eller nymodigheter och trender. Man kan också studera hur själva fotograferingen förändras genom decennierna. Fotografisamlingen utgör ett spännande och mångsidigt forskningsmaterial och bilderna fungerar utmärkt som både illustration och informationskälla. ■

Maria Miinalainen är arkivarie vid Historiska och litteraturhistoriska arkivet vid SLS.

Brändöfotografier donerade till Österbottens traditionsarkiv

Österbottens traditionsarkiv har med stor tacksamhet tagit emot Vasabon Jussi Takkulas fotoarkiv som donation av familjen. Som amatörfotograf var Takkula (1924–2007) särskilt intresserad av att dokumentera sin egen närmiljö, den gamla arbetarstadsdelen Brändö i Vasa. Från början av 1950-talet fotograferade Takkula gårdar, gator och kvarter som under de följande decennierna kom att genom-

gå en stark förändring och modernisering. Takkula reprofotograferade också äldre bilder och samlade uppgifter om gårdar och tidigare invånare.

Av sina fotografier sammanställde Takkula ett fotoarkiv som genom åren blev känt för många som sökt bilder från stadsdelen. Genom sitt personliga intresse och sitt fotoarkiv har Takkula bidragit till att samla Brändös och Brändöbornas historia

i bilder. Takkulas fotografier kompletterar och breddar traditionsarkivets samlingar väl med sin särskilda betoning på Brändömiljöer från 1950-talet till början av 1980-talet. I traditionsarkivet bevaras de drygt 1 000 negativen och 200 fotografierna för eftervärlden och finns tillgängliga för fortsatt användning. ■

KATJA HELLMAN

Bensinförsäljning till småbåtsägare vid Brändö sund 1953, en verksamhet som också dagens Vasabor känner igen. Foto: Jussi Takkula.

Barnen, barnsjukdomarna och arkivets glömda tabeller

Mässling, kikhosta, gulsot, difteri, scharlakansfeber – sjukdomarna som drabbade barnfamiljer i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var många och inte alls ofarliga. I Sarvlaks arkiv i Historiska och litteraturhistoriska arkivet finns spännande material om de tretton barnen von Born som växte upp på Sarvlaks under decennierna kring sekelskiftet 1900. Fem barn med kikhosta 1885, sju barn med vattkoppor 1888 och sju barn med mässling 1894 får vilken modern förälder som helst att blekna.

HENRIKA TANDEFELT & MARIA VAINIO-KURTAKKO

Märta von Born var Viktor Magnus och Clara von Borns första gemensamma barn, född 1894. Här gungar hon i en småbarnsgunga, sannolikt på Sarvlaks.

Sarvlaks arkiv är en stor arkivsamling som innehåller handlingar om godset och dess invånare under femhundra år. Det mesta handlar om godsdriften och ägoförhållanden, men det ingår också material om de enskilda ägarnas liv och karriärer. Särskilt för 1800-talets och det tidigare 1900-talets del är det privata materialet i arkivet rikt. Viktor Magnus von Born, som övertog godset efter sin far 1879, byggde ut den privata delen av arkivet till ett riktigt familjearkiv. I det här materialet kan man finna dokument som berättar om familjeliv och vardag i högreståndskretsar under 1800-talets slut. Material som bevarats efter V.M. von Borns tre fruar har nyligen sammanställts i en serie på sju volymer.

En spännande upptäckt är det material om barnen von Born som vi vintern 2012 hittade i anslutning till Clara von Borns samling. Clara von Born (f. Grafström) var Viktor Magnus von Borns andra fru. De gifte sig i Stockholm den 2 november 1893. Clara var då 25 år gammal och brudgummen var 42. Han hade nära tre år tidigare förlorat sin första fru Hulda von Born (f. Berndtson) som avled i januari 1891, 33 år gammal. Hon lämnade efter sig nio barn. Det äldsta, dottern Karin var tretton år, och det yngsta, sonen Karl var ett. I äktenskapet mellan V.M. och Clara von Born föddes fyra barn mellan åren 1894 och 1903. Vid Clara von Borns död fjorton år senare var V.M. von Born alltså far till 13 barn.

Det kan inte ha varit en helt lätt uppgift för Clara von Born att komma från Stockholm till ett gods i Pernå och en väntande barnaskara på nio barn. Bland hennes efterlämnade papper finns små häften och anteckningar med råd mot örsprång, hur man kokar mjölk för dibarn och andra praktiska frågor om barn, hushåll och tjänstefolk. Maken V.M. von Born var tidvis mycket borta på grund av lantdagen eller andra offentliga uppdrag, och hemma på Sarvlaks var han upptagen med godsdriften. Under sekelskiftet blev han allt djupare engagerad

tidpunkter:

i motståndet mot förryskningspolitiken och 1903–1905 var han i landsflykt i Sverige. Han var ändå ingen oengagerad far eller make som lämnade över barnen på ”en ny mamma”. V.M. von Born verkar tvärtom ha varit mycket engagerad i sina barns liv.

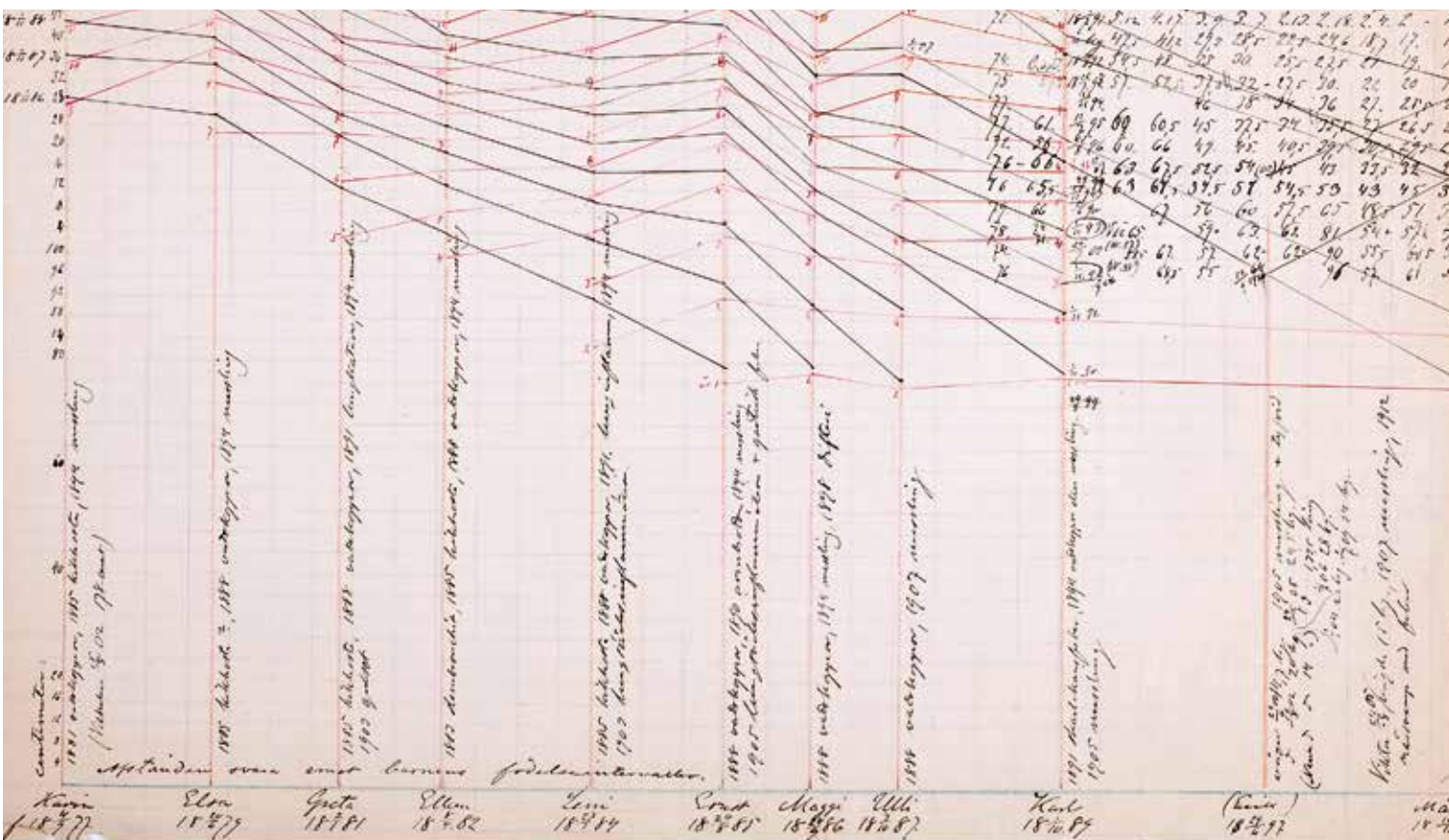
I Sarvlaks arkiv finns brev från V.M. von Born till sönerna Ernst och Karl samt döttrarna Elsa och Greta bevarade och i dem talar ofta en orolig och omtänksam far, om än också ibland krävande. I många brev förmanar han barnen att inte ”ta ut sig”, inte glömma att också roa sig. ”Läs ej för mycket, utan gå emellanåt på teatern”, skrev han till 22-åriga Greta från landsflykten i Stockholm den 13 oktober 1903. Dylka uppmaningar riktades inte bara till döttrarna. Förmaningarna att inte överarbeta sig verkar ha hängt ihop med vetskapen att enkla sjukdomar kunde leda till följsjukdomar av långt farligare slag. I V.M. von Borns oro för att barnen skulle överanstränga sig fanns kanske också en släng av tidens oro för psyket, för att för mycket läsning, oro och arbete skulle ta sig uttryck i tillstånd som ”neurasteni”, sjuklig nervositet eller ”nervsvaghet”. Enligt *Nordisk familjebok* (1913) handlade det om rubbningar i det centrala nervsystemet som kunde framkallas ”genom öfveransträngning och andra försvagande inflytelser”.

Barnens tillväxtkurvor och utveckling 1886–1907

V.M. von Born övervakade barnens utveckling med fast hand. Hemundervisning och vidare utbildning organiserades och följdes upp genom stora scheman och listor. Fadern följde också med barnens fysiska utveckling. Från och med den 1 november 1886 gjorde han upp en tabell över barnens längd och vikt samt allvarigare sjukdomar. Tabellen är gjord på rutigt papper och har en viss likhet med senare tiders barnrådgivningskort. V.M. von Born har ritat upp kurvor över barnens tillväxt som dels visar deras längd som den uppmättes på vissa datum, dels visar hur långa de olika barnen har varit i jämförelse med varandra i samma ålder.

V.M. von Born var en man som gillade tabeller, listor och kataloger av olika slag. De hjälpte honom att hålla ordning på den omfattande godsekonomin, men arkivet visar att V.M. von Born också i övrigt strukturerade sin tillvaro med hjälp av listor och tabeller. Förtecknande, listande och nedtecknande av stort och smått verkar ha varit ett sätt på vilket han organiserade och kontrollerade livet som tidvis var mycket dramatiskt både känslomässigt och politiskt. Som ett barn av sin tid satte han också sin tilltro till den nya vetenskapen, som byggde på observation och systematisering. Man tänkte sig allmänt

V.M. von Borns tabell över barnens tillväxt och deras sjukdomar, i Sarvlaks privatarkiv.

V. M. von Born fotograferad under vistelse på den tyska kurorten Bad Nauheim 1913.

VIKTOR MAGNUS VON BORN

1851–1917

Barn i första äktenskapet med

Hulda Augusta von Born (f. Berndtson)
1857–1891

Karin (Karin Helena) 1877–1918
Elsa (Elsa Maria) 1879–1956
Greta (Hulda Margareta) 1881–1950
Ellan (Ellan Augusta) 1882–1945
Leni (Fanny Helena) 1884–1964
Ernst (Ernst Lorentz Viktor) 1885–1956
Maggi (Magda Elisabet) 1886–1953
Ulli (Hulda Naema) 1887–1975
Karl (Karl Johan Magnus) 1889–1945

Barn i andra äktenskapet med

Clara Henny Helena von Born (f. Grafström)
1868–1905

Märta (Märta Clarissa) 1894–1951
Erik (Eric Frithiof Michaël) 1897–1975
Dolores (Henny Dolores) 1902–1908
Viktor 1903–1920

att också vardagen kunde bli bättre och livskvaliteten kunde höjas genom systematiska levnadsvanor, som bland annat kunde utarbetas som resultat av noggrann observation. Mot bakgrunden av det här är det också lätt att förstå att V. M. von Born dokumenterade sina barns utveckling. De kontinuerliga observationerna och tillväxtkurvorna kom ju också senare att bli en etablerad del av den mödra- och barnarådgivning som inleddes i Finland i det då nygrundade Mannerheims Barnskyddsförbunds regi 1921.

Uppgifter för 12 av barnen von Born ingår i tabellen. Det barn som saknas är V. M. och Clara von Borns näst yngsta barn, dottern Dolores, som under nästan hela sitt liv behövde specialvård och som avled i sviterna av influensa och bronkit då hon var fem år gammal år 1908. De övriga barnen har fadern dokumenterat, trots att han under sin tid som landsförvisad, tidvis levde skild från den övriga familjen. De yngsta barnen Märta, Erik och Viktor är inte lika noggrant dokumenterade. Den sista mätningen som har dokumenterats på detta ark har gjorts 1907. Då var Märta tretton, Erik tio och Viktor tre.

Då V. M. von Born mätte och vägde sina barn första gången i november 1886 var Karin nio år och 128 cm lång, Elsa var sju år och 126 cm lång, 5-åriga Greta var 112 cm, 4-åriga Ellan var 102 cm, Leni som snart skulle fylla 3 år var 92 cm och Ernst, som nyligen fyllt ett år och som var yngst vid den här tidpunkten, var just under 80 cm lång. Alla följande syskon mättes första gången vid ett års ålder. De flesta var omkring 75 cm långa, utom Maggi som var litet längre. Senare i åren var det Elsa och Ulli som var de längsta av döttrarna. Tabellen visar att Ernst fr.o.m. 2 års ålder var längre än alla sina syskon i motsvarande ålder, förutom Ulli som 12-åring var längre än sin äldre bror i motsvarande ålder. I tonåren sköt brodern dock i höjden, medan systemens tillväxt stannade av. Tabellen visar mycket riktigt också att Ernst blev en storväxt man: år 1905 var han 19 år och 192 cm lång.

Barnens, liksom också sin egen och de två första fruarnas vikt har V. M. von Born också tidvis antecknat på detta ark och på lösa papper som användes då det stora "rådgivningskortet" var fullt. Hans egen vikt rörde sig på 1890-talet mellan 72 och 80 kilo. Förutom längd och vikt, dokumenterar tabellen också de allvarligaste sjukdomarna som barnen insjuknade i. Det handlar bl.a. om mässling, kikhosta, lunginflammation, difteri och scharlakansfeber, sjukdomar som det inte fanns några effektiva mediciner mot vid den tiden.

Barnen vaccineras mot smittkoppor 1881

Breven mellan Hulda von Born och hennes mor Augusta Berndtson berättar om hur de äldsta barnen von Born vaccinerades mot smittkoppor. Smittkoppor var en sjukdom som på 1700-talet hade drabbat en stor del av befolkningen genom ständigt återkommande epidemier. Omkring en femtedel av de som insjuknade avled, resten fick en livslång immunitet mot sjukdomen som därför särskilt drabbade barn som fortfarande

saknade immunitet. Redan på 1700-talet försökte man skydda sig mot smittkoppor genom ympning av koppor i öppna sår. På 1790-talet lyckades den brittiska läkaren Edward Jenner skapa en vaccineringsmetod som byggde på de mera ofarliga kokopporna. På 1800-talet spred sig denna metod också till Finland, men fortfarande var smittkoppsdödligheten stor. Först mellan åren 1886 och 1890 infördes här obligatorisk vaccinering av barn under två år.

Barnen von Born hörde till den privilegierade grupp vars föräldrar på eget initiativ kunde ombesörja vaccinering för sina barn. Åren 1874 och 1881 hade man i Finland upplevt smittkopps epidemier med hög dödlighet, så det är inte konstigt att man på Sarvlaks 1881 skaffade vaccin åt de tre barnen: den knappt fyraåriga Karin, nästan tvååriga Elsa och spädbarnet Greta. För att få tag på kokoppor som behöv-

des för vaccinet odlades sjukdomen i kalvar, och det var ett sådant vaccin som mormodern Augusta Berndtson skaffade i Helsingfors. Kokoppsmittan hade odlats i en kalv i

S:t Petersburg varefter vaccinet hade sänts till Helsingfors där det förmedlades av ackuschörskan S. Lybeck, som annonserade i *Helsingfors Dagblad*. Två mark hade Augusta Berndtson betalat för vaccinet. Av mormoderns beskrivningar att döma var det andra alternativet att man tog smittan från ett annat barn, men den vägen kunde också andra sjukdomar spridas.

Vaccinet var inte insatt mellan glas, förklarade fru Berndtson i ett brev till sin dotter den 3 april 1881, "utan i ett riktigt glaströr så fint som en synål och detta är omlindadt med bomull och instuckett i en penna". Och hon fortsatte:

Måtte nu allt lyckas och gå bra! Men kalla genast på vaccinatricen att ej vaccin blir gammal; den togs i thorsdags från kalven och kom igår aftse från Petersburg, ty som du vet fås här ej sådan. Låt den icke vara i köld, ty fryser den, duger den ej.

Ellans "slembrochit" och rädsan för "frossan" och tuberkulos

För övriga sjukdomar fanns ännu inga vaccin under 1800-talet eller 1900-talets början. Enligt V.M.

von Borns tabell har barnen von Born ändå varit väldigt friska fram till 1885, då de flesta fick kikhosta. Han bokförde ändå inte förkylningar, ögoninflammationer m.m. som syns i Hulda von Borns brev. I det stora hela stämmer tabellen överens med Huldass brev, där vi får veta att hon sällan under 1880-talets första hälft behövde oroa sig för sjuka barn. Det stora och dramatiska undantaget var 1883 då den 1-åriga Ellan drabbas av "slembrochit", som V.M. von Born kallar det i sin tabell, en inflammation på luftrören och bronkerna, luftrörskatarr.

Mormor Augusta Berndtson befarade att lilla Ellan hade drabbats av frossan, en benämning på malaria som fortfarande skördade offer i Norden in på 1900-talet. Den 9 april gav Augusta Berndtson följande råd till Hulda von Born: "Var uppmärksam på om Madam [barnsköterska och hushållerska] låter lilla Ellan ligga bar och kyla af sig efter det

hon sofvit. Duger ej om hon har frossan." Sjukdomen blev långvarig och barnets tillstånd förändrades ständigt. Den 16 april tackade Augusta Berndtson för dotterns lugnande upplysningar om den lillas

hälsotillstånd: "Gudskelof att hon kommer sig igen, ty det hade allt redan för både dig och mig känts bra tungt att förlora den lilla söta ungen!" Brevväxlingen mellan Hulda von Born och hennes kusin Ellan de la Chapelle, som var det lilla barnets namn och gudmor, avslöjar att sjukdomen höll i sig och att lilla Ellan fick återfall ännu efter detta hoppfulla brev från Hulda von Born i den 21 april 1883:

Först nu kan jag åter med glädje sätta mig ned och skriva till dig ty ända till för några dagar sedan har jag lefvat i en ångest och oro som blott den som sjelferfarit något dylikt kan föreställa sig; först nu är jag riktigt lugn för lilla Ellan och litat med säkerhet på hennes tillfrisknande. Intet af mina barn har förut varit så sjuk som hon nu, och det kännes nästan som om jag hade förvärfvat mig henne för andra gången; och därför är jag nu så glad att jag ej rätt vet hvad jag i fröjden ville företaga.

Lilla Ellan blev frisk till slut, men någon självklarhet var det inte. Också inom de högre stånden var barndödligheten hög. Augusta Berndtsons brev från den 16 april berättar om den ständiga räds-

Karl von Born på sanatorium i hälsosam bergsluft 1913. Patienternas sängar är för dagen placerade på stora balkonger där de sjuka kan stärka sina lungor med frisk luft.

lan för den värsta sjukdomen av alla: tuberkulosen. ”Om det blott var en lungkatharr, bör den ej kunna för framtiden verka försvagande på lungorna, som en inflammation troligen hade gjort, och det är ock en tröst.” Tuberkulosen var ett gissel inom alla sociala skikt. Under 1800-talet dog flera miljoner människor årligen i Europa av tuberkulos. Århundradets industrialisering och urbanisering gjorde sjukdomen till ett växande problem, men också familjer som levde långt från tidens ohygieniska och trångbodda arbetarkvarter drabbades. V.M. von Borns farmor Catarina Elisabet von Born (f. von Morian) avled 42 år gammal 1835 i tuberkulos efter fruktlösa behandlingar med ”Orrströms goda droppar”, luftombyte och ”spansk fluga”. Också hans far Johan August von Born avled i tuberkulos 64 år gammal 1878, liksom dennes bror Victor Magnus von Born d.ä. som blev 21, och J. A. von Borns yngsta son Frans Mikael som var sexton år gammal då han avled 1881.

Tuberkulos uppfattades ofta som en ärftlig sjukdom som berodde på ett svagt bröst. Att tuberkulos förekom i flera generationer inom samma familj berodde snarare på att man inte visste hur man skulle hindra smitta. På 1920-talet kunde franska forskare utveckla ett effektivt vaccin mot tuberkulos och från och med 1941 vaccinerade man mot sjukdomen i Finland. År 1944 kom en lag om kom-

munal mödra- och barnrådgivning som gjorde att alla barn skulle få ta del av vaccinering mot tuberkulos.

Vattkoppor, kikhosta och mässling

För Karins del finns i V.M. von Borns tabell en notation om vattkoppor 1881. Uppgiften stämmer emellertid inte överens med Hulda von Borns brev. I april 1881 vistades familjen hos farmor Fanny von Born på Gammelbacka utanför Borgå. Huldass 19-åriga svägerska Hanna von Born hade mässling och fick för smittorisken skull inte lämna sitt rum. ”Någon mässling har visserligen icke brutit ut, hvarken på mig eller barnen, men både de och jag hafva likväl varit marriga och knarriga”, skrev Hulda von Born till Ellan de la Chapelle den 9 april, och fortsatte: ”På Elsa som varit den mest kinkiga synes dock nu ett litet utslag men mässling är det ej; måhända vattkoppor. Det hade Karin äfven vid samma ålder, men det var bara strunt, hon var uppe hela tiden och hade ingen feber.”

Karin hade således haft vattkoppor ungefär två år tidigare än V.M. von Born uppgett i sin tabell. Sannolikt har han skrivit upp de tidigaste sjukdomarna från minnet, och minnet har ibland svikit. Hulda von Born tyckte att vattkopporerna hade varit ”bara strunt”. Vattkopporerna hör till de ofarligaste av de s.k. barnsjukdomarna och kan drabba den smittade med större eller mindre kraft. Enligt V.M. von Borns tabell fick Elsa vattkoppor först 1888 samtidigt som Greta, Ellan, Leni, Ernst, Maggi och Ulli. Då vattkopporerna bröt ut bland syskonen

von Born hade modern Hulda rest till Paris – en av hennes få och mycket efterlängtade utlandsresor – och V. M. von Born befann sig vid lantdagen i Helsingfors. Det var farmor Fanny von Born som tog hand om barnen på Sarvlaks och V. M. von Born skrev hem den 14 maj 1888:

Kära Barn!

Ni äro just nätta som skaffa eder kopporna då jag vänder ryggen till. Vänta bara jag kommer hem, skall jag gästkrama Er.

Er Mamma har dansat med en prins i Paris [prins Eugén], men jag tycker, att äran var lika stor för honom.

Jag har rysligt ledsamt efter er och Mamma och farmor, men när jag engång kommer hem, skall jag låsa in Er i mitt rum, så att jag får hålla Er. Jag skall lacka fast Er alla åtta i min soffa, och så skola vi höra på hvad Mamma berättar. – Jag hoppas Ni varit snälla mot farmor.

Er landtdagspappa.

Vattkopporna var den andra ”epidemin” som bröt ut inom syskonskaran. Den hade föregåtts av kikhostan tre år tidigare. Alla barnen drabbades 1885 av kikhostan: Karin som fyllde åtta det året, Elsa som fyllde sex, Greta som fyllde fyra, Ellan som fyllde tre och Leni som hade fyllt ett år i januari. Sonen Ernst föddes det året i augusti. Kikhosta är en mycket smittsam sjukdom – vilket märks av att alla barnen insjuknade – som orsakas av en bakterie som sätter sig på luftrören. Sjukdomen har fått sitt namn av de våldsamma hostattackerna, som ofta slutar med att barnet hostar upp slem, som kan få barnet att kikna och tappa andan. Det kan ta flera veckor för symptomen att avta. Sedan 1950-talet vaccinerar barn i Finland mot kikhosta.

Till de enskilda sjukdomsfallen som bara drabbade ett av barnen åt gången hörde Karls skarlakansfeber 1891, Maggis difteri 1898, Märts kikhosta 1899, Eriks tyfoidfeber samma år, Gretas gulsot 1903 och Viktors ”nässvamp med feber” 1912. Mässlingen, som Hulda von Born varit rädd för 1881, drabbade familjen tretton år senare 1894, då de sju äldsta barnen Karin, Elsa, Greta, Ellan, Leni, Ernst och Maggi insjuknade. För Karls del har V. M. von Born i förteckningen skrivit att det handlade om vattkoppor eller mässling. Det var sannolikt vattkoppor 1894, eftersom en ny notation om mässling för Karl finns från 1905, då också de yngre barnen Märta och Erik insjuknade. Följande mässlingsfall inom syskonskaran kom två år senare

1907 då 20-åriga Ulli och 4-åriga Viktor blev sjuka. Därmed hade alla syskonen haft mässling som vid sidan av kikhosta var den mest smittsamma sjukdomen barnen drabbades av.

Lunginflammationer, luftrörskatarrer och lungsäcksinflammationer

Både kikhosta och mässling kan ge lunginflammation som följsjukdom, men samtliga barn genomlevde sjukdomarna utan komplikationer. Däremot drabbades Leni av lunginflammation 1891 då hon var fem år gammal och den tio år gamla Greta drabbades av luftrörskatarr eller bronkit samma år. År 1903 fick Leni lungsäcksinflammation eller pleurit, två år senare insjuknade den då nittonårige Ernst i pleurit. Fadern, V. M. von Born, var i Stockholm och oroade sig mycket för sin son. ”Det är icke roligt för mig nu att vara här då du är sjuk;

Stärkande vistelser i frisk luft och natur rekommenderades för den fysiska och psykiska hälsan kring sekelskiftet 1900. Vid sidan av kurorternas brunnsdrickande blev havsbaden moderna redan under 1800-talets slut. Här är det sannolikt Ernst von Borns studiekamrater som njuter av sommar, sol och bad som motvikt till stadsliv och studier under vintern.

» Välling, en liter gräddig mjölk, fyra ägg, två mediciner och maltextrakt förutom duktiga portioner af allt annat, se där min dagliga menu.”

men för dina studier skall du icke oroa dig. Blott du nu lagar dig fort frisk, så får du fara ut till landet att stärka dig, till Sannäs eller Sarvlaks, eller hit eller utrikes, allt huru doktorn vill”, skrev han på ett brevkort den 22 februari 1905.

Den friska luften på landsbygden och näringsrik mat var vad fadern enligt tidens sed föreskrev sonen, kanske en vistelse i Norge i stärkande bergsluft. ”Begär nu hvad som bäst smakar dig, så att du icke blir allt för mager. Vill du ha något från Sarvlaks, så telefonera att syskonen skicka”, förmanade den oroliga fadern. Den 31 mars 1905 beskrev Ernst i ett brev till systern Greta hur han göddes för att återfå sina krafter: ”välling, en liter gräddig mjölk, fyra ägg, två mediciner och maltextrakt förutom duktiga portioner af allt annat, se där min dagliga menu.”

I maj 1905 reste Ernst von Born tillsammans med sin far, som samma vår blivit änklings för andra gången, och systern Leni till Voksenkollen sanatorium i Kristiania som hade grundats 1900. Det var ett naturskönt ställe i bergen där välsituerade norska och utländska gäster kunde vila upp sig i frisk luft, få behandlingar och stärka sig med friluftsliv och sport. Uppenbarligen riktade man sig inte bara till patienter med tuberkulos. Ernst von Born insjuknade inte i tuberkulos, men fadern var kanske rädd att äldsta sonen skulle utveckla tbc om han inte fick vila ut sig ordentligt. Samma år insjuknade Ernst enligt V.M. von Borns tabell också i ”gastrisk feber”, dvs. någon infektion i magen. Av dokumentet framgår ändå inte om han insjuknade i båda sjukdomarna samma vår. I ett brev den 5 juni 1905 till systern Greta beskrev Ernst sanatoriet som fint och med storartad utsikt. För gästerna fanns biljard, läsrum och tennisplan m.m. Man kunde stanna på platsen länge, skrev Ernst, om inte mänskorna var så tråkiga, ”för att ej säga slattriga”.

Före antibiotikan och de många vaccinen levde människor under ett mera påtagligt hot om att insjukna i åkommor som kunde leda till döden. Minsta förkylning kunde befaras leda till besvärliga

följdsjukdomar. Eftersom kunskaperna om sjukdom och smitta inte alltid var så goda trodde man lätt det värsta, så som mormor Augusta Berndtson som oroligt konstaterade att en lunginflammation kunde skada bröstet och lungorna på barnet och leda till tuberkulos senare. Vila och frisk luft på landsbygden och stärkande mat ordinerades i olika variationer för de sjuka.

Först på 1950-talet införde man i Finland vaccination mot kikhosta, difteri, polio och stelkramp. År 1975 började man vaccinera mot mässling och 1982 infördes trippelvaccinet mot mässling, påsjsuka och röda hund. Många av de sjukdomar som barnen von Born led av har senare generationers barn och familjer sluppit tack vare dessa vaccineringsprogram, medan andra sjukdomar som t.ex. vattkoppor och lunginflammation fortfarande kan rubba vardagen i familjerna. Familjen på Sarvlaks var ändå privilegierad på många sätt. Det fanns mat och man kunde ordna med smittkoppsvaccin åt barnen. I svåra fall anlätades professorn i medicinsk klinik vid universitetet i Helsingfors, Johan Wilhelm Runeberg, och sonen Ernst kunde sändas till Norge för att vila upp sig efter att han drabbats av lungsäcksinflammation. Familjer i de högre stånden levde heller inte så inpå varandra som man gjorde i fattigare familjer. Man hade utrymme att isolera sina sjuka, som när barnens faster Hanna von Born låg i mässling på Gammelbacka. Ändå fanns rädslan för dödliga sjukdomar också i denna familj. Barnens unga farbror avled i tuberkulos 1881 och sjukdomen tedde sig som ett släktgissel som länge drabbade några i varje generation. Sjukdomar som mässling, kikhosta och difteri som kunde få dödlig utgång drabbade också barnen på herrgården. De två yngsta barnen von Born gick bort för tidigt, men de övriga växte upp och blev vuxna. Samtliga överlevde de mässlingen och en hel del andra besvärliga sjukdomar. ■

Docent Henrika Tandefelt och fil.dr Maria Vainio-Kurtakko forskar om manligt och kvinnligt adelskap och om herrgården vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Sarvlaks arkiv är deras primära källmaterial.

ARKIVENS DAG

uppmärksammar resande

Temat för Arkivens dag i Norden, som inföll den 9 november, är i år "resan i arkivet". Arkivet vid SLS uppmärksammar dagen med den digitala utställningen "Hundra år av resande". Här ingår olika typer av resor under 1900-talet. Vi startar år 1900 på franska Rivieran, där ett adelsällskap vistas för bildning och rekreation. Från Rivieran förflyttar vi oss till Transkaspien, där far och son Nyberg 1902 reser omkring för att anteckna och fotografera det lokala livet. Efter det följer vi med veterinären Bernhard Åström på hans resa från Kyrklätt till Ishavskusten i Petsamo 1930. Åström och hans sällskap sover i tält eller bil och dokumenterar samernas liv och traditioner.

Följande helhet gäller krigsbarnsförflyttningen under vinter- och fortsättningskriget, här illustrerad med några bilder från 1941–1944. Efter detta står barnläkaren Bernhard Landtman i tur – vi får följa med honom till Indien 1950 där han tjänstgör. Från slutet av 1950-talet tar vi båten över till Sverige: en serie bilder visar passagerartrafik från Vasa till Umeå, Örnsköldsvik, Sundsvall och Stockholm. Ett exempel på den tidiga "södernturismen" är sjuksköterskan Werna Ulfves resa till Italien 1965. Slutligen får vi följa med i några av Finlands svenska spelmansförbunds bussar som transporterar glada spelmän till spelmansstämor runt om i Svenskfinland. Från tidigt 1970-tal rullar de vidare in på 2000-talet. Trevlig resa! ■

Den digitala utställningen kan ses på
www.sls.fi/arkivensdag2013

Södergranhandskrift identifierad

Det mesta har sagts om Edith Södergrans efterlämnade material, men ändå kan en ny undersökning öppna för ytterligare perspektiv och tolkningar. Jonas Ellerström har lagt ännu en bit till pusslet när han identifierade en handskrift i Södergrans arkiv.

JONAS ELLERSTRÖM

Edith Södergran dog 31 år gammal och lämnade mycket få manuskript och andra papper efter sig. Vad hon inte själv hann eller orkade förstöra, i enlighet med sin uttalade vilja att inte lämna något till "likmaskarna" (alltså litteraturforskarna), brändes upp av modern Helena Södergran efter dotterns död.

Dock inte riktigt allt. Förutom de tidiga och sena dikter som samlades i *Landet som icke är* (1925) sparades ett par engelska och franska övningshäften liksom dikterna från skoltiden i Sankt Petersburg, det så kallade vaxdukhäftet. Några böcker och småsaker som tillhört dottern skänktes modern till vännerna och författarkollegerna Hagar Olsson och Elmer Diktonius. Det säger sig självt, med tanke på Edith Södergrans storhet som diktare och den lilla mängden efterlämnat material, att allt detta noggrant har undersökts och kommenterats, men någon fasett finns ändå kvar att lägga till bilden.

I Svenska Litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv i Helsingfors förvaras under signum SLSA 774.1 dels Södergranmanuskript som varit i Hagar Olssons ägo, dels vad som betecknas som "Övriga sena manuskript". Bland dessa ligger (som 774.1.6) ett blad i litet format med två handskrivna dikter på tyska som enligt arkivförteckningen utgjort bilaga till Helena Södergrans brev till Elmer Diktonius 24.6.1923, alltså dagen för Edith Södergrans död. Denna uppgift verkar härstamma från Gisbert Jänicke's bok *Edith Södergran, diktare på två språk* (SLS, 1984), där det talas om denna lapp, som återges i faksimil och i transkription. I Södergrans samlade brev (SLS 1996) påpekar utgivaren Agneta Rahikainen dock att Jänicke's uppgift inte kunnat verifieras.¹

Jänicke's beskrivning av lappen med de två dikterna är noggrann och detaljerad. Han antar, i linje med sin boks huvudtes att Södergran inte övergav tyskan som lyriskt uttrycksmedel, att det rör sig om två sena dikter av Södergran själv. Jänicke menar också att R. R. Eklund-översättningen "Land im Schlummer", en rest av Södergrans tyska antologiprojekt, skulle vara en originaldikt; som sådan betraktas den ännu i första upplagan av de samlade dikterna (SLS/Schildts 1990).

Rudolf Steiner som inspiratör

Möjligheterna att söka och identifiera okända texter är dock helt andra idag än när Jänicke skrev sin bok, och han skall inte lastas alltför hårt för sina optimistiska antaganden. När jag satte mig och gjorde en internetsökning visade det sig intressant nog att de två dikterna, vilka inleds "Geister eurer Seelen, wirkende Wachter!" respektive "Halte still du Wandersmann", i stället har att göra med Edith Södergrans upptagenhet av Rudolf Steiner.

Den första texten utgjorde ett mantra som lästes vid början av varje föredrag som Steiner gav inom Antroposofiska sällskapet från krigsutbrottet 1914 och framöver. Ett antal av dessa föredrag utgavs 1919 under titeln *Zeitbetrachtungen*. Texten är att betrakta som en förbön för soldaterna på slagfälten.

» När jag satte mig och gjorde en internetsökning visade det sig intressant nog att de två dikterna, vilka inleds 'Geister eurer Seelen, wirkende Wachter!' respektive 'Halte still du Wandersmann', i stället har att göra med Edith Södergrans upptagenhet av Rudolf Steiner."

*Geister Eurer Seelen, wirkende Wächter,
Eure Schwingen mögen bringen
Unserer Seelen bittende Liebe
Eurer Hut vertrauten Erdenmenschen,
Daß, mit Eurer Macht geeint,
Unsre Bitte helfend strahle
Den Seelen, die sie liebend sucht.*

SÖDERGRANS VERSION

*Geister eurer Seelen, wirkende Wachter!
Eure Schwingen mögen bringen
Unsrer Seelen bittende Liebe
Eurer Hut vertrauten Erdenmenschen
Dass mit eurer Macht geeint
Unsre Bitte kräftig strahle
die Seelen die sie liebend sucht*

*Halte still, du Wandersmann,
Und sieh dir meine Wunden an.
Die Wunden stehn.
Die Stunden gehn.
Nimm dich in acht und hüte dich,
Was ich am Jüngsten Tage über dich
Für ein Urteil sprich!*

SÖDERGRANS VERSION

*Halte still du Wandersmann
Schau dir meine Wunden an
Die Wunden stehn
Die Stunden gehn
Nimm dich in Acht und hüte dich
Was ich am jüngsten Tage uber dich
Für ein Urteil sprich*

Den andra texten är från början anonym, en vers som prytt ett krucifix vid vägkanten. ”Kein Mensch weiß, wer die Worte gedichtet hat, die ich eben gesprochen habe”, sade Steiner under en serie om sju föredrag som han gav i Berlin under juni och juli månad 1916. Han betecknade krucifixversen som ”Einfache Worte, Worte höchster, größter Dichtung!” Föredragen publicerades 1921 i boken *Weltwesen und Ichheit* och på nytt 1963 i samlingsutgåvan av Steiners skrifter.²

Den svaga blyertsskriften på den flera gånger viktta lappen har förstärkts av Helena Södergran. Bladet har ingen text på baksidan, till skillnad från ”Land im Schlummer”, där Södergran använt det kasserade manusbladet till att på andra sidan skriva ”Landet som icke är”. Det är kanske inte längre möjligt att ta reda på när och till vem denna lilla skärva ur kvarlåtenskapen skickades, men det faktum att den fanns bland Edith Södergrans papper vid hennes död talar för att Steiners läror fortsatt att vara av betydelse för henne till slutet. Detta är också Jan Halls mening i hans bok om Södergran och Steiner, *Vägen till landet som icke är* (Atlantis/SLS 2006).

Ett inte oväsentligt inslag i antroposofin var att rörelsens lärjungar efter hand fick tillgång till fler och fler av Steiners texter. De fanns inte alla i tryck utan spreds i avskrift. Södergran nämner i sina brev till Hagar Olsson, där Steiner figurerar som mest under åren 1919 och 1920, inte just de böcker där texterna på hennes lapp trycktes. Hon kan – men detta är redan spekulation – ha fått möjlighet av lärarinnan Dagmar von Schantz i Raivola att skriva av texterna, och man kan fråga sig om lappens slitna skick beror på att den med sitt tänkespråksliknande innehåll länge förvarats i en børs eller en ficka. Nå, detta sista är egentligen ren romantik – må det vara nog att texternas identitet nu är fastställd. ■

Jonas Ellerström är författare och förläggare, bosatt i Stockholm och Lund. Han har utgett Edith Södergrans Aforismer (2011) och i volymen Jag är ett svärd (2013) samlat hennes artiklar och diktöversättningar.

NOTER

1. Lappen nämns i Gisbert Jänickes bok på s. 37 f. och återges i faksimil och transkription på s. 43–44. I Södergrans samlade brev finns Agneta Rahikainens kommentar på s. 287.
2. De ställen jag citerat återfinns där (på s. 111 f.), även mantrat (på den opaginerade s. 9).

Evakuering från Karelen 1944. Vöråfotografen Erik Häggglund förevigade den stora mängden möbler och lösöre som transporterats till Vörå i samband med befolkningsevakueringen. Bilden visar en historisk händelse som lever kvar i det kollektiva minnet på många orter än i dag. Har du fotografier eller andra dokument som berättar om när evakueringen nådde din ort eller din familj?

Österbottens traditionsarkiv samlar in

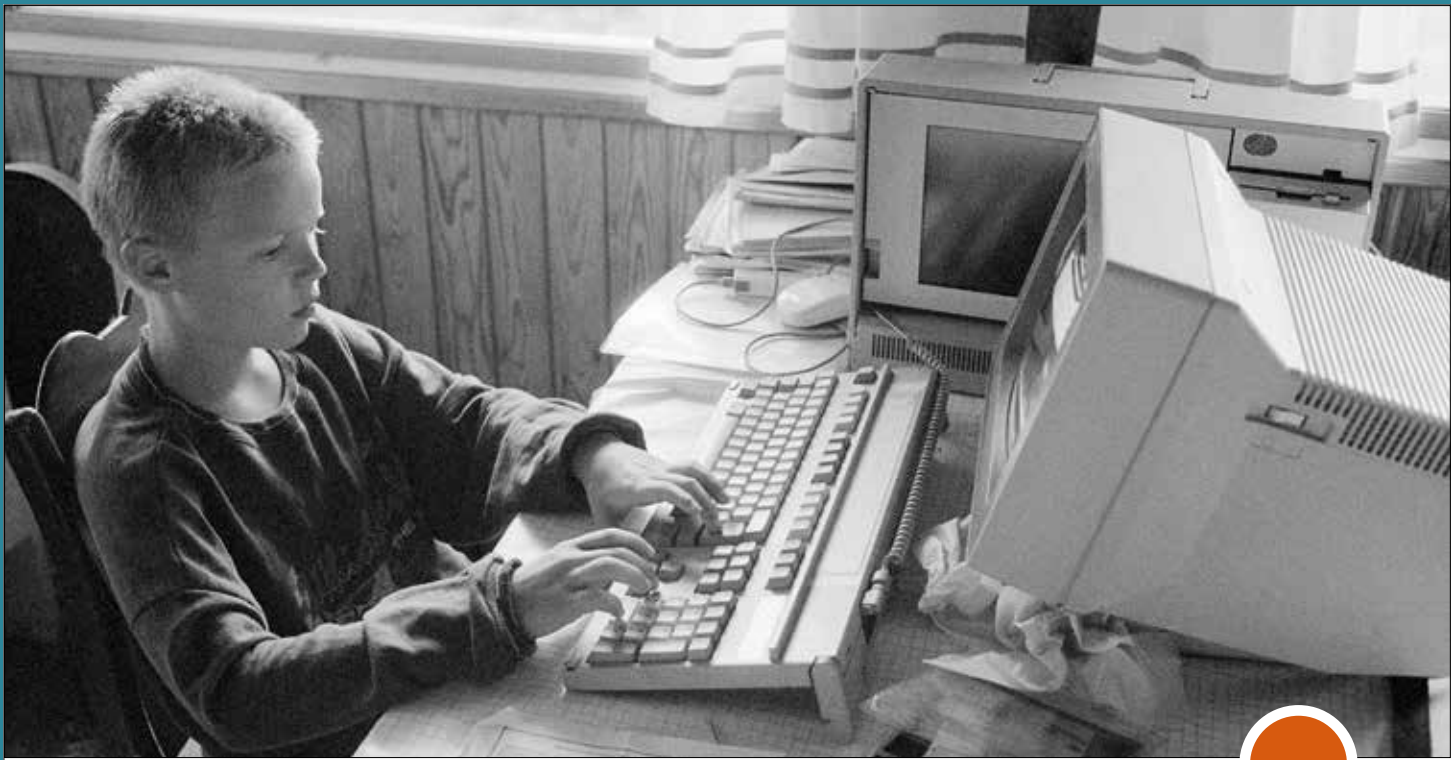
FOTOGRAFIER OCH DOKUMENT OM EVAKUERINGEN

År 2014 har det gått 60 år sedan befolkningen från de avträdde områdena i Karelen skulle förflyttas och beredas husrum i andra delar av landet efter vapenstilleståndet 1944. Genom inhysning i familjer blev kontakterna mellan karelarna och värdfamiljerna personliga och i många fall livslånga. Österbottens traditionsarkiv vill komplettera sina samlingar kring detta tema och efterlyser samtida fotografier, brev och dagboksanteckningar som kan belysa

erfarenheterna i de österbottniska kommunerna och byarna. Hur förberedde man mottagandet? Hur förlöpte mötet? Hur förstod man varandra? Blev du själv evakuerad?

Har du har material som du vill ge till arkivet eller som arkivet kan få låna för kopiering? Arkivet tar också gärna emot fotografier och dokument från evakueringen i samband med vinterkriget. Materialet arkiveras och kan användas av forskare och övriga intresserade. ■

Ta kontakt om du har material som du vill bidra med, traditionsarkivet@sls.fi eller tfn (06) 319 56 11

Folk Kultursarkivets frågelista nr 53

MINA DATORMINNEN

*En **dator** (tidigare även **datamaskin**) är en maskin som kan bearbeta data och utföra beräkningar automatiskt och på ett mycket effektivare sätt än vad en människa kan göra manuellt. Från början var datorn huvudsakligen ett hjälpmedel för att utföra aritmetiska och andra matematiska beräkningar, men har senare blivit ett viktigt redskap vid bland annat automatisering av administrativa rutiner, kommunikation, informationslagring och mediebearbetning. (Källa: Wikipedia)*

I dag är datorer för de flesta en lika självklar del av vardagen som TV:n och telefonen var för några decennier sedan. För den yngre generationen har datorn redan slagit ut såväl TV som telefon. I årets insamling vill Folk Kultursarkivet dokumentera dels intåget i dataåldern, minnen av de första upplevelserna av datorer, den första egna datorn, datoriseringen av arbetslivet och dels dagens apparatur och hur du i dag använder datorer i vardagen.

Frågelistan kan besvaras antingen per e-post till yrsa.lindqvist@sls.fi eller per post till Yrsa Lindqvist, Svenska litteratursällskapet/Folk Kultursarkivet, Riddaregatan 5,

00170 Helsingfors. Frågelistan kan även besvaras på SLS webbsida www.sls.fi.

Vi tar gärna emot fotografier som anknyter till temat och som illustrerar datorernas intåg, såväl hemma som på arbetsplatsen. Digitala fotografier bör vara tillräckligt stora, dvs. oförminskade och sparade i jpeg eller tiff-format. Du kan också skicka in pappersfotografier, antingen som donation eller lån. Observera att dina fotografier förs in i arkivets bilddatabas och kan användas av forskare som i framtiden anlitar Folk Kultursarkivet.

Glöm inte att uppge ditt namn och din adress, e-postadress, födelseår, utbildning och yrke. Du ska också ge ditt samtycke till att materialet du har skickat in arkiveras på Svenska litteratursällskapet Folk Kultursarkiv och kommer att vara tillgängligt för forskning. Bakgrundsuppgifterna används inte för andra ändamål. Vi vill ha ditt svar senast **4.4.2014!**

Bland alla deltagare utlottas tre penningpriser à 100 euro samt ett antal bokpriser.

Datorn – vän eller fiende?

Berätta om din första kontakt med datorer. Hur gammal var du när du använde en dator första gången? Kände du dig skeptisk eller nyfiken på möjligheterna? Hur lärde du dig att använda en dator? Till vilka ändamål användes datorn? Berätta om erfarenheter av modem, disketter, e-post, programuppdatering, datavirus.

Dator på jobbet

Berätta om förändringar som datoriseringen medfört i ditt arbete. Har du upplevt tiden före datorer och hur det gick till när de infördes i firman, på kontoret, på banken, i affären, i skolan etc. Hur fick man utbildning i att använda datorer på jobbet? Fanns det datastöd att få? Har du upplevt att du själv eller att någon av dina kolleger har blivit åsidosatt på grund av bristande datorkunskaper? Ändrades tempot i arbetslivet i och med datoriseringen?

Dator hemma

Berätta om den första hemdatorn. Vem köpte den, var köptes den och vem använde den? Var funktionen nytta eller nöje? Vilka program fanns på datorn? Hur lät den och hur såg den ut? Var placerades datorn i hemmet? Vilka tillbehör införskaffades till datorn (skrivbord, stol, musmatta, disketter etc.)? Berätta om datorer du haft genom åren. Vad har du gjort med uttjänta och kasserade datorer och datatillbehör? Har du Internetanslutning hemma och när skaffade du den? Finns det flera datorer i ditt hem? Har din familj egna regler för datoranvändningen?

Datorn i dag

Hur använder du din dator i dag? Är den stationär, bärbar, en surfplatta eller har du övergått till smarttelefon? Vilka faktorer motiverar ditt val av dator i dag? Vilken betydelse har datorns varumärke eller operativsystem? Är du aktiv på sociala medier? Håller du kontakt med släkt och vänner per e-post, på Facebook, via Skype eller på annat sätt via datorn? Lagrar du fotografier, bloggar du eller söker du information? Vil-

ka webbsidor brukar du besöka? Har du känt av hälsoproblem om du sitter vid skärmen en stor del av dagen?

Spel och underhållning

Spelar du spel på datorn? Hur ofta och vilken typ av spel? Hur gammal var du när du började spela dataspel? Spelar du ensam eller tillsammans med andra? Ser du på filmer och TV-program över nätet? Hur många timmar spenderar du i snitt per dag vid datorn?

Katastrofer

Finns det saker med datoriseringen som du har upplevt som jobbiga; installationer, hårddiskivor som kraschar, brandväggar, datavirus, trådlösa nät som inte fungerar, hjälp-telefoner där ingen svarar? Har du förlorat material "spårlöst", glömt att spara, tryckt på "nej" istället för "ja"? Vem kan då ställa upp och hjälpa? Vem vänder du dig till i en "nödsituation"? Har datorerna i det här avseendet blivit enklare eller mer avancerade att använda?

Alla frågor behöver inte besvaras, använd dem som inspiration när du skriver ditt svar!

SLS SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

KRIGETS BARN

*En arkivpedagogisk resa
till andra världskriget*

I Svenska litteratursällskapets arkiv finns ett stort material om andra världskriget – och inte vilket material som helst, utan bl.a. en hel del texter skrivna av barn. När ett nytt arkivpedagogiskt material för utlåning till skolor skulle tas fram beslöt vi på arkivet att skapa en arbetshelhet där barn från krigstiden får tala direkt till barn i nutiden.

NELLY LAITINEN

Ett störtat ryskt plan och en död pilot i snön. En skolelev har tecknat ett minne från kriget.

Krigets barn riktar sig till årskurs 8 och är ett komplement till den ordinarie undervisningen i historia. Materialet är utarbetat med tanke på läroplanen i historia, men lämpar sig även för undervisning i modersmål eller svenska som andra språk. Dessutom fungerar den bra även för andra läsare, som minnesbok, blädderbok och som bakgrundsmaterial för diskussion. *Krigets barn* har hittills endast kunnat lånas till skolor, men en ny, reviderad upplaga riktad till allmänheten kommer att utges på SLS förlag våren 2014 (se s. 64).

De viktigaste källorna är ett skolarkiv som innehåller uppsatser skrivna 1940 av skolelever samt ett personarkiv som innehåller ett krigsbarns brev och dagboksanteckningar från hennes tid i en fosterfamilj i Sverige. Att 70 000 barn skickades till Sverige och Danmark under krigstiden är en sak som fortfarande är svår att ta upp. Händelsen påverkade minst två generationer och det är viktigt att dagens barn känner till den. *Krigets barn* belyser den emotionella sidan, hur det kändes att vara barn i Finland under krigsåren 1939–1945. Ett önskat resultat är att väcka empati och förståelse genom diskussion och koppling till nutid.

Kriget i Finland

Krigets barn är en arbetsbok som består av två delar. Den första delen, "I Finland", börjar med dagen då kriget bröt ut den 30 november 1939, och berättar om hur skoldagen avbröts av luftalarm och eleverna skickades hem. En skoluppsats beskriver den konfunderade stämning som rådde. Till en början var man både nyfiken och villrådig men till slut mest trött och rädd. Vidare tas evakueringen av städerna upp, hur den gick till och hur den orga-

niserades. I en annan skoluppsats beskrivs hur en familj kör ut till sitt sommarställe mitt i natten med släckta billyktor för att inte synas. En sådan berättelse är lätt att relatera till i dag; hur skulle det kännas att åka ut till landet en natt i november? Vad väntar där?

En tredje skoluppsats handlar om en flyguppvisning som övergår i en oväntad luftstrid och slutar med att ett ryskt plan störtar till marken. Man skidar till platsen och finner en död soldat liggande i snön. I soldatens ficka hittas ett fotografi på hans fru och lilla dotter. ”Det började sedan skymma, alla gingo hem i en underlig sinnesstämning. De flesta tänkte säkert, att även många av våra män säkert fingo dela denne främlings öde” skriver skoleleven.

Bokens första del avslutas med ett avsnitt om arbetsplikt och talkoarbete. Eftersom hundratusentals vuxna män och kvinnor skickades till fronten trädde en speciell lag i kraft: lagen om arbetsplikt. Alla som fyllt 18 år skulle arbeta – senare sänktes åldersgränsen till 15 år. Tusentals kvinnor och ungdomar fick plötsligt lära sig nya yrken inom industrin, byggbranschen eller lantbruket. Det var tunga kroppsarbeten som tidigare skötts främst av män. Barnen uppmuntrades att delta i frivilligt talkoarbete; man samlade, sparade och återanvände så mycket som möjligt. Importen hade så gott som avstannat och materialbristen var stor. Dagens barn får fundera på vad de själva skulle ha kunnat delta med och hur det är i dag. Det finns mycket man kan ta fasta på som lärare; slit- och slängkulturen, miljöaspekten – eller helt enkelt vad det innebär att ta samhällsligt ansvar. Tänker man på det allmännyttiga i dag?

Till Sverige

Del två i *Krigets barn* heter ”Till Sverige” och följer ett barn till Göteborg. Maire Westerholm var sju år då kriget bröt ut 1939 och skickades i väg året därpå. Hon fick bo hos ett barnlöst par och börja i svensk skola. Marie får själv komma till tals via breven hem till mamma. Alla stav- och språkfel har fått stå kvar för att ge den äkta känslan av ett barns röst. I Sverige har Maire det ganska bra. Hon får gå på bio och cirkus, familjen far ut till landet, hon berättar om skolan, kamraterna osv. Genom breven får vi ändå ta del av den oro hon känner inför att komma hem, flytta till en annan stad och börja i ny skola. Hemma väntar också en ny person, mammas nya man.

Maire Westerholm i Göteborg 1942. Hennes mamma i Finland har sytt och skickat klänningen hon har på sig.

Maire skickades totalt tre gånger till paret i Göteborg under krigstiden. I brev från de långa och tunga tågresorna beskriver hon sinnesintryck; det luktar illa, barnen gör på sig och har inga byteskläder, det gungar i tågagnen, kärnen är odiskade, det är bräder för fönstren, det regnar in genom springorna. Att ta sig till Göteborg tog tio dagar, en väldigt lång resa för en liten flicka. När hon äntligen kommer hem för gott är hon tretton år och lång och mager. Hemma skriver hon dagbok, bl.a. om vad hon äter – ändå magrar hon konstant. Doktorn ordinerar henne 500 gram smör och 3 dl mjölk. Att hon längtar till Sverige är uppenbart – men det är lika uppenbart att hon, var hon än befinner sig, tampas med en ständig känsla av att befinna sig på fel ställe.

Dagens barn får fundera på främlingskap och identitet – vad det innebär att ha en identitet, rötter och att höra hemma någonstans. Vad blir kvar när man åker bort från det vanliga, bort hemifrån, från de människor man känner, bort från sitt språk?

Krigets barn i praktiken – testning och feedback

Krigets barn har sedan lanseringen i januari lånats av fem högstudier, bl.a. av Botby grundskola i östra

Krigets barn är en arbetsbok som lånas till skolor. Elever i Botby grundskola arbetar med boken.

Helsingfors, där vi följde med det praktiska arbetet i tre parallellklasser i årskurs 8. På ett allmänt plan kan man konstatera att många faktorer påverkar arbetet, t.ex. klassdynamiken, lärarens vägledning, arbetsgruppernas sammansättning etc. Eleverna fick arbeta i grupp med uppgifterna och sedan gick läraren igenom svaren tillsammans med eleverna med hjälp av en dokumentkamera. *Krigets barn* lämpar sig också för enskilt elevarbete, eftersom varje elev arbetar med en egen bok. För att ha gott om tid bör man reservera två dubbeltimmar för hela boken (två lektioner per del).

Efteråt fick eleverna svara på en enkät. Ur svaren framgick att de tyckte om att jobba med boken, att bilderna och det grafiska utseendet tilltalade dem, och att uppgifterna ansågs ganska "lätta". Vi bedömde att den passade årskurs 8 bra. En elev skrev: "Bryr mig inte så mycket om historia men

det här var bra!" och en annan: "Det var intressantare än vanligt eftersom man fick veta hur det på riktigt kändes för människorna". Det ser vi som ett lyckat resultat. Det är dock skäl att underrätta eleverna om att boken inte är en historiebok utan ett komplement som ska belysa den emotionella sidan. Arkivpedagogikens grundidé är att via historiskt källmaterial förstärka den emotionella upplevelsen och det här kan upplevas som ett främmande sätt att närma sig historien. Syftet är att förstå, inte endast att veta. Eleverna kände överlag ganska dåligt till vad källmaterial eller arkiv är, vilket för oss var värdefull information. Här finns en lucka att fylla. ■

Nelly Laitinen är arkivarie vid SLS och koordinerar det arkivpedagogiska arbetet.

För mer information, gå in på www.sls.fi/skolan

LIVET MED HEMGJORT, HANTVERK OCH HANDENS ARBETE

Vi gör något med våra egna händer nästan hela tiden, med mer eller mindre bestående materiella spår och resultat. Men när och hur blir det viktigt och meningsfullt att själv tillverka det man använder och omger sig med? På vilka sätt kommer sådana aktiviteter eller intressen in i livet, eller försvinner? Frågelistan "Gör-det-själv – livet med hemgjort, hantverk och handens arbete" ville uppmuntra till reflektioner kring dessa frågor.

ANN-HELEN SUND

Tillfredsställelsen, glädjen och lusten i att kunna skapa och framställa något själv framgår klart och tydligt i de svar som sänts in med anledning av Folkkultursarkivets frågelistsamling "Gör-det-själv – livet med hemgjort, hantverk och handens arbete". Det framgår också att det egenhändigt gjorda kan ta många olika former: egenproducerade gratulationskort med egna verser, keramik i form av figurer, konstverk och bruksföremål, broderier på löpare och kuddar, målade korgar, porslin och tavlor, virkade lakan-spetsar, figurer och bakverk – och mycket mer.

De flesta som svarat på denna frågelista är kvinnor som är födda på 1930 och 1940-talen. Nästan alla har varit förvärvsarbetande, men är numera pensionärer. Det egna handarbetandet, konstverksamheterna, "gör-det-själv"-projekten och pysslandet beskrivs ofta som en naturlig del av livet, som en livsstil eller som en inställning och attityd till livet. Men hur blir då vissa praktiker integrerade till en naturlig del av livet och hur tar dessa livsstilar form?

"Att laga traditionell mat är som att sticka sockor", lyder en av höstens rubriker i *Vasabladet*. Med begrepp som hand- och hemgjort smids i dag livsstilar som betonar sinnlighet, kärlek, tradition,

renhet, hållbarhet och enkelhet i olika kombinationer. Inom Marthaförbundet talar man om "den medvetna livsstilen" med "gör-det-själv" i form återanvändning som en viktig komponent.

Hufvudstadsbladet meddelar å sin sida att "Mormors saft och sylt gör comeback", men låter förstå att dagens "husmorstrend" både är mer experimenterande och mer terapeutisk än tidigare. Vad säger då mormödrarna själva? Eller vilken mormor är det egentligen man refererar till? Kanske håller dagens unga till och med på att bli mer "mormorsaktiga" i sin egen tappning, än de nu levande mormödrarna? De 61 svar, fördelade på 51 kvinnor och 10 män, som frågelistan fick motta, ger en inblick i de skiftande betydelseerna av och praktikerna kring att "göra själv".

Nöd och lust

Den situation som många av de som skrivit tar avstamp i – som en kontrast till nutiden – är krigets och efterkrigstidens Finland, präglad av brist på allt. Det som ofta nämns i detta sammanhang är bristen på tyg, garn och matvaror. Man fick utveckla vad som kan kallas bristkompetenser – en förmåga att vara sparsam och tänja och dryga ut resurser-

XXXX XXXX XXXX XXXX XXXX XXXX

Ett intresse tar form. "Sedan 2003 har min stora passion varit att jobba med keramik. Det började med kökskärl i gult. Allt finns kvar och används flitigt. Senare övergick jag till att göra saker i blåbärsblått, som min kusin, som har konstnärliga anlag, ville 'lägga rabarber på'. Sedan började jag göra fåglar såsom domherrar, björktrastar, pingviner, ugglor och skrattmåsar, samt kameler, kängurur, björnar, sköldpaddor, sälar och en elefant plus en ekorre. Jag har även gjort ett flertal smycken."

na till det yttersta. Många framhåller att sparsamheten "sitter i", på gott och ont. Gamla kläder sprätades upp, vändes ut och in och syddes om till nya. Uttjanta stickade plagg repades upp till garn att sticka av. Någon minns att krigstidens saltade svamp ingick i alla maträtter, "allt från köttbullar till pyttipanna", och prisar samtidigt frysen som möjliggör frysning av svamp. I skolan lärdes barnen att lappa och laga: "I samskolans lägsta klasser skulle vi lära oss lappa och stoppa. Säkert under kriget en mycket nyttig träning – men då jag med svett och möda stickat en liten lapp och fällt en annan, och sedan inte fick ge dem som sängkläder åt en docka, utan tvangs klippa hål i dem och börja lappa, då var det inte roligt", berättar en kvinna från Åbo.

Spetsar i fönstret. "På ett gammalt bondställe finns lite vad som helst som går att göra om. Jag har använt många gamla fönster på olika sätt."

Stadsborna fick odla grönsaker för att klara sig. Bristen på arbetskraft gjorde att människor som kanske inte var vana vid praktiskt arbete, själva fick renovera, måla och spika. En annan aspekt som hörde krigstiden till var att befolkningen mobiliserades för tillverkning och distribuering av förnödenheter. En kvinna från Jakobstad berättar om hur hon som ung flicka sydde gasmaskväskor och tillsammans med sin far tillverkade ytterskor av råghalm, som soldaterna skulle använda när de stod på vakt i kölden. En Vasabo skriver om hur hon, som svar på ett upprop, donerade en av sina dockor med egenhändigt sydda dockkläder till evakuerade barn. Att få ägna sig åt hantverk och slöjd var också viktigt för soldaterna vid fronten. Men det kunde också vara så som en man från Petsmo berättar: "Ja, jag är ju krigsinvalid 40 %, vi var i första linjen så vi hade ej nå hobbyarbeten där. Sånt börja jag med då jag kom hem från kriget."

Om krigs- och efterkrigstidens brist anges som ett sammanhang av nöd och nödvändigt, så förläggs källan till lusten och intresset för att tillverka saker själv ofta till barndomshemmet, föräldrarna och äldre släktingar. Många skriver att de har fått skaparlusten, händigheten och inställningen till att göra själv hemifrån – att de ärvt den, fått den med modersmjölken eller att den sitter i generna, som en del av dem själva. Skaparlusten och händigheten tar sig många former, men de aktiviteter som kanske framhålls mest i svaren är syendet och stickandet, som har följt många kvinnor genom hela livet – "som en röd tråd".

Handarbetsmänniskan

"God handarbetsmeniska" står det antecknat i en gammal kyrkbok efter en av mina anmödrars namn. Att använda sina händer och göra själv tycks finnas i generna. Även mina föräldrar var skickliga i händernas arbeten. Jag är glad för dessa arvsanlag. (Kvinna, f. 1938, Helsingfors)

Lite grann mellan raderna i framför allt den äldsta generationens svar, framträder konturerna av en viss figur – handarbetsmänniskan. Fastän många svar vittnar om ett stort intresse för att sticka, brodera, virka eller sy, är det ingen som rakt ut beskriver sig själv som en handarbetsmänniska. Termen används om andra – om väninnor som varit särskilt duktiga på handarbete och om mödrar och andra äldre kvinnliga släktingar, vars skicklighet beundrats. Handarbetsmänniskan är en kvinna som framför allt är duktig och flitig med sina händer. Kanske ett spår av handarbetsmänniskans ideal kan ses i följande reflektioner, gjorda av en kvinna född 1925 i Åbo: "Första tanken var att där har jag väl inget alls att säga. Inte fingerfärdig, inget gott tålmod. En del försök – tjja. Men sen rinner det till". Hon berättar om att vara "usel i handarbete, alla dessa stygn, vad de hette, bara trist", om 1930-talets hattar som var "slarvigt hopknåpade, men klädsamma, snygga", om barnkläder som sytts i massor, om pappersdockor med fina kläder och om figurer till dockskåpet. "Men inget av det här var tillverkat med tålmod och kvalitet!" skriver hon. Fråge-listan fick henne att minnas vad hon gjort och hur det engagerat och glatt henne själv och andra under ett långt liv: "Det är märkligt vad mycket som nu, med det långa perspektivet, plötsligt känns som något att vara litet stolt över".

Var tid har sina sätt att bedöma vad som räknas som värdefullt och viktigt. Etnologen Anneli Palm-sköld menar att textilt kunnande tolkats som en kollektiv kunskap och som ett resultat av traditioner, som inte värdesatt förändringar eller personliga avtryck i textilprodukter. Det textila fältet kom på 1800-talet, med industrialiseringen och framväxten av borgerligheten, att ses som feminint och handarbete som ett hantverk, inte som konst. Spetsvirkning kan ses som en sådan, feminint laddad praktik tillhörande hemmet och skapandet av detsamma, vars nedgång en del begrundat i sina svar.

Julgåvor. "Smyckesvantarna är en annan omtyckt present. Min äldre syster var den första som fick ett par. Hon kände sig väldigt fin och lyxig då hon satt på tåget till H:fors och läste 'bladet' med dessa juvelprydda vantar på händerna. Alla släktens flickor (stora som små) har fått av dem."

Nedgång och nostalgi

Hur dör en hantverkspraktik ut? Flera kvinnor har skrivit om lakan med infällda, virkade spetsar som något som blivit otidsenligt – "vem använder sådana numera?", frågar de sig. "En yngre nattgäst, som själv bäddade sin säng i vår gäststuga, hade av någon anledning bäddat med spetsen i fotändan! Kanske var spetsar i lakan ett helt obekant begrepp?", skriver en kvinna född 1938 i Åbo. Om de spetsprydda lakanens historia i sitt liv, berättar en annan kvinna, född samma år i Helsingfors:

När jag tänker på mina handarbeten under åren kan jag inte förbigå min brudutstyrsel. Min familj var ganska konservativ i många avseenden, och jag påverkades naturligtvis av det. När jag förlovade mig började mamma, mormor och mostrarna samla lina åt mig i morfars gamla klädkista, som sålunda blev min brudkista. Till alla jular och bemarkelsedagar fick jag lakans- och handdukstyg, och eftersom jag var förlovad i tre år hann det samlas mycket i min brudkista.

De åren var symaskinen i flitigt bruk, jag fällade ivrigt lakan, dynvar och handdukar. Spetsar virkade jag otaliga meter och sydde fast för hand – påslakan

Att ta tillvara. ”Jag började också samla gipstallrikar av Åländska kyrkor. Det är bättre än att samla mummuggar för vi har bara 16 kyrkor. Sottunga, Kumlinge och Kökar fattas ännu. Jag reparerar dom hur dåliga dom än är.”

fanns ju ännu inte, sänglinnet var vitt. Allt skulle märkas med monogram. Högarna av brudlinne växte i morfars gamla kista.

Fortfarande efter 50 år är många av lakanen i bruk, trots att de kulörta sängkläderna också gjort sitt intåg. De fina linnehanddukarna ligger tyvärr idag oanvända eftersom de kräver mangling efter tvätt. Numera använder jag – lat som jag är – bara frottéhanddukar som är lättskötta. Men det händer ibland att jag tittar på mina vackert broderade initialer och full av nostalgi minns all den lycka och den framtidsstro jag en gång sydde in med varje stygn i tygstyckena.

Historien om lakan med handvirkade spetsar kan läsas som en historia om hur material, kompetenser och betydelser samspelar. Genom förändringar i vardagens detaljer, ändras både vardagliga rutiner och större frågor: hur en säng bäddas, hur sovrum inreds, hur giftermål ingås och vad som hör till att kunna som en kompetent människa.

Just på grund av att de spetsprydda lakanen – och kanske spetsar över huvud taget – har blivit gammalmodiga har de omgetts av en aura av nostalgi som också sträcker sig längre än de personliga minnena av att ha färdigställt en brudutstyrsel. I dag kan man se hur gamla lakan görs om till t.ex. gardiner, kuddfodral och lampskärmar i romantisk stil eller hur gamla virkade spetsar ramas in som konstverk och på det sättet görs till föremål för bevarande – en slags musealisering.

En hobby genom livet

Mer levande och mer integrerat i livet än spetsvirkning, tycks syendet och stickandet ha varit och fortfarande vara för många av de kvinnor som svarat: det följer med från barndomen, genom ungdomen, till det egna hemmet, barnen och sedan barnbarnen.

När skolan sedan var slut hade vår klassföreståndare skrivit små verser om alla eleverna i klassen, och vår vers lät ungefär så här: De stickade i femman, de stickade i sexan. / De räknade maskor då de pluggade läxan. / De sticka under bordet, de sticka i pulpeten. / Ska ni öppna butik undra häpet allmänheten. / Om flickorna fick ha det som de ville / skulle bästa studentämnet bli stickedille. (Kvinna, f. 1937, Åbo)

Stickning har, kanske på grund av sin rytm, lämpat sig bra som ”multitasking”-aktivitet för 1950-talets läxläsande skolflickor. Men föräldrarna var då (liksom nu) inte alltid övertygade om att det var till gagn för skolarbetet att göra flera saker samtidigt. Att sticka och sy sina egna kläder, beskrivs av de kvinnor som var unga på 1950- och 1960-talen som nödvändigt och roligt. Det som mödrarna sydde, dög inte längre och butiksurvalet var begränsat och dyrt. För att få de kläder man ville ha och för att kunna följa med sin tids ungdomsmode tillverkade man dem själv eller i mån av möjlighet lät en sömmerska göra det. ”Då och senare har jag upplevt många gånger att ’det där kan jag göra själv’ och

sen 'stulit' idén och också gjort det själv", skriver en kvinna född 1945 i Esbo.

Att sy och sticka fick en ny betydelse när man fick barn, men var förbundet med liknande överväganden som tidigare: det var billigare och det blev ofta vackrare. Många har fyndat tyg till barnkläderna i tygbutikernas lapplådor. Skapandet av fantasifullo teaterdräkter till barnen, och senare barnbarnen, nämns också av många. Det gäller även dockkläder, dockor, leksaker och dekorationer till barnens rum.

I samband med livets högtider har handarbetskunskaperna fått blomstra. Vid dop, konfirmation och bröllop ska människor och lokaler kläs och presenter överräckas. Även årets högtider, speciellt jul och påsk, är tillfällen då pyssel och olika slags hantverk intar en speciell ställning. Hantverket i sig både skapar högtiden och stämningen, och ger upphov till saker som kan tas fram år efter år och på så sätt bli en del av familjetraditionen och högtidsrekvisitan.

Att sy sina egna kläder har avtagit i betydelse för många av de svarande, delvis för att tyg har blivit dyrare och utbudet i butikerna mycket större och billigare. Däremot har de flesta fortsatt med stickandet, ofta med förnyad energi i och med pensionering och barnbarn. Det är nästan överväldigande att läsa hur mycket som stickas, till närstående men också till avlägsna via hjälpsändningar och donationer, och med värme i material, produkt och tanke. Att kunna ge andra något man gjort själv beskrivs av många som en glädje och som en viktig del av själva sysslan.

Överflödshantering

Det är intressant hur bristkompetenserna, att ta till vara och spara, på ett ganska självklart sätt också blir en slags överflödshantering genom kreativ återvinning. Många berättar att de billigt på loppis fyndar material till sina projekt, t.ex. dragkedjor, tyger, garn och knappor, och om tillfredsställelsen i att kunna "göra något av ingenting", att kunna trollo och förvandla. "Att tillverka utan att köpa material är närmast en sport för mig", skriver en kvinna från Pedersöre, och på det sättet blir sporten också konsumtionskritik. Många av de som svarat på frågelistan kritiserar "slit-och-släng"-samhället, genom att förespråka återanvändning och sparsamhet. En annan slags överflödshantering är räddningsaktionerna av övergivna och utslängda föremål som behöver nya hem för att därigenom få ett nytt liv:

» Stickning har, kanske på grund av sin rytm, lämpat sig bra som "multitasking"-aktivitet för 1950-talets läxläsande skolflickor."

Gamla möbler var ofta gedigna och håller generation efter generation. Men för dom unga är det Ikea som gäller. Det kostar ju nästan ingenting, säger dom!! Min syster och jag sätter en ära i att låta gamla ting leva vidare. Hon tar vara på handarbeten från sopisar och loppisar och jag tar vara på porslin. Båda tar vi ibland möbler, hon mera än jag, för hon har större hus. (Kvinna, f. 1942, Åland).

Ja, hur gör man när det inte finns plats för mera? Hur hanterar man sitt eget överflöd? Så här skriver en kvinna från Ekenäs:

Efter att ha blivit änka och flyttat till mindre utrymmen, började jag sortera mina onödiga lakan, borddukar, T-skjortor och strumpbyxor, som nu blir virkade badrumsmattor. Dessa blir ofta gåvor eller säljs till förmån för museet. Har halvfärdiga produkter på gång och massor av idéer som trycker på. Att dela med sig är en del av livsstilen. Barnbarnen vet att mormors/farmors paket innehåller ofta sockor eller vantar.

En hantverkshobby tycks kunna förlora sin betydelse ifall det inte finns någon plats eller ett sammanhang för det som tillverkas, i materiell och symbolisk mening. Många har skrivit om sitt kreativa liv som en serie passionerade hobbyer som avlöst varandra. Medborgar- och arbetarinstitutens kurser har spelat, och spelar, en betydande roll i att sprida och lära ut hobbyer. Porslinsmålning, korgmålning, bokbinderi, keramik och vävning bildar perioder i livet. När egna och andras skåp fyllts med porslin och golven täckts med mattor, har man övergått till en ny hobby. Sommarstugan beskrivs av en del som det största "gör-det-själv"-projektet och samtidigt också som själva platsen för ett "gör-det-själv"-liv med byggande och underhåll av hus, odling, bärplockning och fiske. Dessutom kan de hantverksalster som fyllt hemmet breda ut sig på

Minnen. ”Jag hade malmletning som hobby. Intressant, fick många priser. Oj, vad intressant. I samband med detta började jag hitta intressanta knölar och rötter, så kom jag igång med träsnideriarbeten. Min hustru var skicklig med att göra kråkriskvaster, visplar. Mattor av björkris, mattor av björkmossa m.m. Vi var på hantverkardagar vid Stundars. Hon med att visa hur man tillverkar kvas-tarna och jag visa träsnickerier av intressanta träformationer. 10 somrar var vi där. Det gick bra, våra arbeten gick bra att sälja. Till och med till utlandet gick många av våra saker. Till och med till Färöarna, USA, Sverige, Sydamerika. Det var roliga stunder. Tiden har gått och nu då jag börjat på 90-fjärde året orkar jag ej med nå hobbyarbeten. Har bara lite arbeten här hemma. En flottill med båtar, många gjorda av bark. Bogserbåtar, småbåtar, skutor med segel, hästar och gub-bar m.m. Vill ha dessa saker. Som minne.”

ett nytt territorium i sommarstugan: det finns fler golv att täcka.

Männen då?

Som nämndes är det i huvudsak kvinnor som svarat på frågelistan, men männen skymtar i deras texter. De är mottagare av stickade tröjor och sockor, samarbetspartner vid renovering och pappor som inspirerat till olika typer av hantverk. Kvinnor har haft det största, och många gånger självklara, ansvaret för hemmets och barnens skötsel. Det är kanske mot denna bakgrund som de tio männens svar kan verka mer överraskande vid en första anblick. I männens svar finns det likheter i hur barn- domen och uppväxten beskrivs. Männen framhåller också vikten av att kunna tillverka saker själv och ta till vara. Men männens ”gör-det-själv”-praktiker har tagit sig delvis andra former. Det berättas bland annat om hobbyer som samlande av mynt och frimärken, släktutredningar och lokalhistoriskt skrivande.

Männen berättar ibland också om sina aktiviteter och intressen i andra former än kvinnorna gjort.

En del av dem har bifogat förteckningar över publicerat material eller skrivit sitt svar i form av en meritförteckning. ”Att skriva är mitt handens arbete [– – –]det faller kanske lite utanför frågeformuläret. Men detta är vad jag sysslat och sysslar med [...] under hela mitt liv”, skriver en man från Uleåborg, född 1945. På den här punkten skiljer sig männens svar från kvinnornas. Det betyder inte nödvändigtvis att kvinnorna inte skulle ha skrivit på sin fritid, men frågan om att ”göra själv” har väckt delvis andra associationer för männen. Konst, fotografering och trädgårdsodling har både män och kvinnor skrivit om som betydelsefulla fritidsaktiviteter.

Ett alternativt intresse

Frågelistan innehöll också frågan ”Skulle du beskriva ditt gör-det-själv intresse som på något sätt alternativt? I förhållande till vad?”. Frågorna är intressanta ingångar till betydelseerna av att ”göra själv” och hur de förändras, men betydelseerna för orden ’alternativ’ och ’alternativt’ är inte självklara.

”Mitt ’gör-det-själv’ är ett alternativ till sysslo-löshet, fotbollsmatcher och annan lättjefull onyttighet. Helt klart är ju egen produktion, eget arbete, alternativet till att köpa och beställa”, skriver en man född 1932 från Karleby, som beskriver sig själv som en ”gammalmodig utilist”. En kvinna från Borgå, född 1929, skriver: ”Många tycker säkert att mitt intresse för tillvaratagande och användande av allt som ännu går att använda är litet underligt, men jag tycker att handarbete skall vara nyttigt och inte bara terapi.”

Att bli äldre gör också att synen på att kunna göra själv förändras. När kroppsliga begränsningar gör sig påmindas blir det som tidigare var självklarheter något att antingen klara av eller att upphöra med.

Det kanske vanligaste svaret i frågelistan angående alternativ, är att ställa ”gör-det-själv” mot ett ”slit-och-släng”, som anses förkastligt. Det gäller att kunna reparera, återanvända och tillvarata. På det sättet kopplas ”gör-det-själv” ihop med loppis och att över huvud taget ta på vara på rester och på material som andra ratat eller som fås gratis: att vara sparsam och resursmedveten. Ett annat spår, som samspelar men inte helt sammanfaller med det föregående, är värdet av det personliga och unika. Det som man gör själv, i form av kläder, presenter, födelsedagskort och prydnader, ställs mot det massproducerade och fabriksstillverkade. Detta är inte ett nytt sätt att se på det hem- eller handgjor-

da, men något som intressant nog verkar ha vunnit en större utbredning och genomslagskraft i dagens samhälle. Kanske den flitiga och noggranna "handarbetsmänniskan" i dag har ersatts av den kreativa och harmoniska "Strömsö-människan"?

En annan betydelse av begreppet alternativt framgår av ett svar från en kvinna från Esbo född 1945: "Inte är mitt 'gör det själv' alternativt. Hinner ändå resa, läsa, spela golf hela sommaren, skida, vara på stugan etc. etc. Det är en del i min vardag helt enkelt." Enligt *Svenska Akademiens ordlista* är 'alternativ' något "som kan väljas i stället för ett annat". Som substantiv har 'alternativ' att göra med ett val, där det ena utesluter det andra. Men som ett adjektiv har 'alternativ' allt mer fått betydelsen av ovanlig, otraditionell eller okonventionell. Då blir betydelsen av det alternativa en fråga om hur man betraktar det konventionella och om det alternativa är en nödlösning eller något som har ett eget värde.

Konsumtionsforskaren Mika Pantzar har i sin forskning om Finlands omvandling till ett konsumtionssamhälle visat hur margarinet till en början med skepsis betraktades som de fattigas ersättning för "riktigt smör", för att långt senare bli de välbärgades hälsofett. Sådana processer gällande "alternativ" kan vara en källa till missförstånd, eller bli en slags kategoriförvirring, som i följande citat. En Åbobo berättar inlevelsefullt om sommarstugelivet och avslutar med: "Allt detta pysslande och knäpande var en underbar avkoppling under våra sommarsemestrar, bättre än all världens resor till exotiska turistmål. Vi njöt verkligen i fulla drag. En avlägsen bekant som en gång besökte oss i stugan såg med intresse på resultatet av vår hobbyverksamhet, och fällde kommentaren 'Jag beundrar era nödlösningar'. Nöd och nöd".

Filosofen Hannah Arendt talar om arbete, tillverkning och handling som de tre fundamentala mänskliga formerna av aktivitet. Alla tre är kopplade till de mest grundläggande förutsättningarna för mänsklig existens: födelse och död. Arbetet upprätthåller liv, tillverkningen ger oss beständighet och hållbarhet genom saker som består när vi dör, handling tillåter oss att skapa historia och minnas det förgångna. Alla tre handlar också om att ge något vidare till nästa generation, vilket är något som denna frågelista gett upphov till intressanta reflektioner kring. Vad skulle man vilja föra vidare till följande generationer? Det som anses viktigast att föra vidare till nästa generation är inte "saker",

utan snarare "kompetenser", som är kroppsliga och mentala, och minnen som har materiella former.

Frågelistan var rätt utmanande att svara på med sina många frågor och i sitt försök till att låta de som svarar själva få definiera vad som är viktigt, meningsfullt eller nödvändigt att göra, kunna och tillverka själv och på vilka sätt sådana praktiker förankras och förändras i samt förändrar vardagen. Jag har här endast presenterat glimtar av det omfattande material som svaren på frågelistan resulterat i, men svaren kommer att bearbetas vidare i min doktorsavhandling i etnologi. Ett varmt tack till alla som skrivit och generöst delat med sig av sina tankar och erfarenheter! ■

Ann-Helen Sund är traditionsvetenskapliga nämndens forskare vid SLS och skriver en doktorsavhandling i etnologi om tillverkande som kompetens, värde och rytm i vardagen.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- SLS 2264, *Gör-det-själv – livet med hemgjort, hantverk och handens arbete*.
Arendt, Hanna, *Människans villkor. Vita activa*, Eslöv 1986.
Gahne, Mia, "Mormors saft och sylt gör comeback", *Hufvudstadsbladet* 8.8.2013 (sektionen *Mat & vin*, TT spektra)
Nordman, Kerstin, "Att laga traditionell mat är som att sticka sockor", *Vasabladet* 18.9.2013.
Palmsköld, Anneli, *Textila tolkningar. Om hängkläden, dräktar, lister och takdukar*, Stockholm 2007 (Diss. Lunds universitet).
Pantzar, Mika, *Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä*, Keuruu 2000.
Shove, Elizabeth, Mika Pantzar & Matt Watson, *The Dynamics of Social Practice. Everyday Life and how it Changes*, London 2012.
Sund, Ann-Helen, "Mera med mindre – föremål, material och praktiker i Marthaförbundets hushållsrådgivning", *Budkavlen*, Åbo 2012.
Svenska Akademiens ordlista, 2011. Uppslagsordet 'alternativ'.
(www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista)

Bland alla som deltog i insamlingen lottades det ut tio bokpris.

Vinnarna är: **Margareta Alameri • Elina Andersson
Alice Bäckman • Anna Erkas • Dorrit Fredriksson
Eva Packalén • Lis-Britt Törnberg • Rolf Uddström
Kerstin Ventus • Hannele Ögård Forsman**

När grammatiken stjälp*er* i stället för att hjälpa

Det finländska skolsystemet lär ut svenska på fel sätt, visar Eeva-Liisa Nyqvists doktorsavhandling. Själv är hon ett praktexempel på att det går att lära sig svenska i en purfinsk omgivning.

TEXT OCH FOTO: KIRA SCHROEDER / OUTHOUSE MEDIA

På julaftonen 2007 fick Eeva-Liisa Nyqvist ett sms av en arbetskamrat: *Glöggvarma julhälsningar och ett riktigt gott nytt år! önskar Heidi och katten.* Nyqvist var mitt uppe i arbetet med sin doktorsavhandling om hur finska högstadiel elever lär sig svenska i skolan och fäste genast uppmärksamhet vid det sista ordet i hälsningen. Ordet katten förekom i texten bara en gång, men det stod ändå i bestämd form, eftersom avsändaren visste att mottagaren kände till vilken katt hon menade: sin egen.

– Jag känner fortfarande en liten saknad efter SLS, säger Eeva-Liisa Nyqvist utanför SLS gamla kontor i Kronohagen. Via arbetskamraterna på SLS fick den dåvarande doktoranden för första gången komma i kontakt med vardags-svenska. SLS kom att spela en viktig roll också för Nyqvists privatliv – det var via en SLS-kollega hon träffade sin svenskspråkiga man.

Men det här är ingen självklarhet för någon med finska som modersmål, och inte heller för språkforskaren Eeva-Liisa Nyqvist har det alltid varit lika givet.

– Som det hörs på mitt sätt att tala har jag helt finskspråkig bakgrund, men har vuxit upp i en miljö där man uppskattade det svenska språket trots att ingen kunde tala det i mitt hem. Jag var nio år då jag började lära mig svenska som A-språk, och minns att jag tyckte det var svårt. Men ändå väl värt utmaningarna, för jag har alltid gillat grammatik, säger Eeva-Liisa Nyqvist på flytande svenska.

Den finskspråkiga lilla flickan har gått en lång väg från att vara den första i pappans släkt som tog studentexamen till att skriva pro gradu om finska elevers svenskinlärning och senare doktorera på samma ämne. Men många är de finskspråkiga som ger upp försöken att lära sig svenska efter några års duster med den obligatoriska skolsvenskan.

Börja med bestämd form!

Eeva-Liisa Nyqvists forskningsresultat visar att undervisningen i svenska kunde ge bättre resultat om läromedlen bättre följde finskspråkigas naturliga

inlärningsmönster. Mer specifikt handlar det om i vilken ordning man lär sig olika substantivformer. Enligt Nyqvists forskning lär sig finsktalande elever lättare bestämd än obestämd form, dvs. ”bordet” framom ”ett bord”.

– Det kan bero på att finnar är vana att böja ord, det är så centralt i finskan, säger Nyqvist.

Trots att det är lättare för finsktalande att förstå och lära sig bestämd form av substantiv börjar läroböckerna i finska med den obestämda formen, vilket enligt Nyqvist gör att inläringen blir svårare. I pluralformerna behandlar man bestämd och obestämd form samtidigt, vilket ytterligare ökar förvirringen.

Under sin forskning märkte Nyqvist att eleverna ofta gjorde tankefel som föreföll logiska på deras eget språk.

– Ett bra exempel är att finnar ofta säger ”min boken”, för man tänker att om man vet vilken bok man talar om ska det vara bestämd form. Svenskan är ju egentligen litet ologisk där, konstaterar Nyqvist.

Hon berättar om en svensk doktorsavhandling från 1994 av forskaren Monica Axelsson som kom fram till samma resultat gällande ordningen för svenskinläringen hos finskspråkiga.

– Axelsson studerade hur tre invandrargrupper lärde sig svenska, och det intressanta är att för chilinare var det precis tvärtom, de hade större problem med bestämd form, medan de finskspråkiga hade lättast att lära sig bestämd form. Modersmålet spelar alltså en stor roll, konstaterar Nyqvist.

Förnya läromaterialet – och utnyttja det!

I sin doktorsavhandling följde Eeva-Liisa Nyqvist under tre år med hur ett sjuttioital högstadielärover med finska som modersmål lärde sig svenska under de obligatoriska lektionerna i svenska. Materialet bestod av korta uppsatser med givna rubriker och en muntlig uppgift där eleverna skulle associera kring en bild. Dessutom analyserade Nyqvist elevernas läromedel.

– Jag analyserade två bokserier, den ena var från slutet av 1990-talet och den andra var splitterny då forskningen inleddes. Men sättet att framställa grammatiken var väldigt lika i båda serierna, där kunde man inte se någon förändring, säger hon.

Enligt Nyqvist skulle det inte innebära speciellt mycket arbete att omarbete läromedlen så att man skulle börja med att lära ut den bestämda substantivformen.

» När jag frågade deltagarna i en ny grupp om de kände sig obekväma med något i svenskan så sa de alltid bestämd och obestämd form.”

– Men psykologiskt skulle det vara ett enormt steg, för läroböcker är konservativa. Visst dyker det upp nyskapande bokserier, men de säljer dåligt, för lärarna vill ha sådant som de är vana vid, säger Nyqvist.

Grammatiken blir som en mur

Enligt Nyqvist skulle det krävas en stor portion mod för att pröva på hennes metod.

– Jag kan ju inte lova att allting skulle bli bättre så där vips med mitt sätt, men det är helt klart att det finns problem med svenskundervisningen i Finland och vi måste våga pröva på nya lösningar, säger hon.

Eeva-Liisa Nyqvist har provat sina egna metoder i praktiken i vintras, då hon undervisade vuxna finskspråkiga som ville lära sig svenska i arbetslivet.

– När jag frågade deltagarna i en ny grupp om de kände sig obekväma med något i svenskan så sa de alltid bestämd och obestämd form. När jag lärde ut dem på mitt sätt sa de saker som ”nu känns det som om jag förstår sådant som tidigare verkade omöjligt”. En deltagare sa att det där med substantivformer kändes som om en mur restes upp framför henne.

– Evidensen jag fick för att min metod fungerar var starkt, men samplet var förstås alltför litet, kring hundra personer, säger Nyqvist. Men det ser lovande ut! ■

Kira Schroeder är frilansjournalist och driver produktionsbolaget Outhouse Media.

EEVA-LIISA NYQVIST (född Järvinen) disputerade hösten 2013 med avhandlingen *Species och artikelbruk i finskspråkiga grundskolelevers inlärsarsvenska. En longitudinell undersökning i årskurserna 7–9*. Hon var projektforskare vid SLS inom projektet ”På väg mot kommunikativ kompetens” 2007–2010 och undervisar i dag blivande svensklärare vid Östra Finlands universitet i Joensuu.

PRISTÄVLING

Ett språk är aldrig för tungt att bära

"Om någon skulle ta dialekten ifrån mig skulle en del av mig fattas", "Dialekten är som ett fingeravtryck", "När jag får tala mitt barn-domsspråk tycker jag om personen jag talar med". Så lyder några av de svar Språkarkivet fick ta del av i pristävlingen "Dialekt, stadsspråk eller finlandssvenska – vad talar du?"

ANN-SOFIE GRÖNROOS

januari 2013 började svaren till pristävlingen "Dialekt, stadsspråk eller finlandssvenska – vad talar du?" ramla in till Språkarkivet vid SLS. Sammanlagt 181 personer från hela Svenskfinland skickade in reflektioner och erfarenheter kring det egna språket och användningen av det. Frågor som besvarades var t.ex: Vad kallar du ditt språk och vad betyder det lokala språket för dig? Hur skulle det kännas om du skulle vara tvungen att lägga bort ditt språk, din dialekt? Har språket på din hemort förändrats? Talar unga och äldre olika på din hemort?

Temat för frågelistan ligger alldeles tydligt svaren varmt om hjärtat. Att tala om det egna språket engagerar och väcker känslor. Det handlar inte om kampen mellan svenska och finska i svaren, en fråga som flitigt har lyfts upp i medier under året, utan om förhållandet mellan dialekt och standard-språk i olika situationer. Ungefär två tredjedelar av dem som svarade uppgav att deras modersmål är en dialekt. Alla som svarade berättar hur viktigt det är att få tala sin egen variant av finlandssvenskan, att få tala sitt modersmål.

» De som inte har en dialekt i bagaget, berättar att de ändå ibland använder sig av dialektala ord då de vill vara humoristiska, ord som de har snappat upp i umgänget med personer från andra orter.”

Medan en del problemfritt glider mellan olika grader av dialekt och standardsvenska, säger andra att man inte kan blanda dialekt och standardsvenska och menar att det handlar om två helt olika språk. Det är tydligt att språket är en stor del av identiteten. I situationer där dialekt och standard-språk möts, verkar det vara så att majoriteten av de dialekttalande inleder konversationen på standard-svenska, för att avvakta och se vad den andra talar. Om det visar sig att det är två dialekttalande som samtalar så byter man till dialekt.

På frågan om det kan vara en tillgång att behärska en dialekt var det absolut vanligaste svaret ja; det är helt klart en tillgång att behärska en dialekt. Informanterna svarar att man i ett samtal på dialekt lägger bort alla roller och olikheter och att man känner sig hemma, man tillhör automatiskt en grupp.

Min dialekt är en del av mig, är det verkliga språket inom mig. Brukar tänka på det när jag kommunicerar med en bebis. Oberoende av bebisens härkomst, talar jag alltid Nykaabi-dialekt med den lilla människan. Då blir tonfallet äkta. (Kvinna, Åboland)

Det spelar heller ingen roll om man talar samma dialekt eller inte. Många dialekttalande försvarar dialekten och menar att man ska ha rätt att tala dialekt i alla situationer och att man inte ska tvingas byta till standardsvenska. Samtidigt inflikar flera informanter att de nog ibland byter till ett mer standardsvenskt språk för att säkert bli förstådda och för att inte skilja sig från mängden.

Dialekten har kommit på mode igen. Tidigare var det nästan en skam om man talade dialekt med någon som talade stadsspråk. Men man måste svara på det språk som man blir tilltalad på. Unga förstår inte att det är oartigt att svara på dialekt som den andra knappast förstår. (Kvinna, Tusby)

Jag har tyckt mig märka att dialekterna respekteras mer än förr. Man vill bevara och dokumentera dem. (Kvinna, Västansjö)

Säkert har många fina och kloka saker förblivit osagda därför att högsvenskan har utgjort ett hinder. (Kvinna, Jakobstad)

Vårt hem var tvåspråkigt. Min dotter tycker nu att det var en tillgång att hon fick standardspråk som första språk och dialekt som passivt språk när min man och jag talade. (Kvinna, Pedersöre)

Endast om det är fråga om t.ex. avtäckning av minnesplatta är det lämpligt med standardsvenska. (Man, Nykarleby)

Av de 58 svaren från Nyland behandlade 21 svar språket i huvudstadsregionen. De flesta uppger att de talar en standardsvenska eller Helsingfors-svenska. De som inte har en dialekt i bagaget, berättar att de ändå ibland använder sig av dialektala ord då de vill vara humoristiska, ord som de har snappat upp i umgänget med personer från andra orter. Dialekterna ses som en värdefull del av det svenska i Finland, även om vissa dialekter kan vara svåra att förstå. Det är också främst i de här svaren som man berättar att finska och engelska ord ofta smyger sig in i språket och ibland också ”stadislang”.

De ungdomsgång jag ser och hör på gatorna har sitt eget språk, med starka inslag över språkgränserna och från IT-utvecklingen. Jag vet inte om man kan kalla de ungas språk dialekt, jag tycker Hesaslang fortfarande är det mest adekvata uttrycket för språket. Antalet främmande ord har ökat markant under årens lopp, framför allt med en ökning av kortord och sammandragningar, t.ex. med en massa ord som slutar på -is. (Kvinna, Helsingfors)

” Flera informanter berättar tvärtom att de gärna plockar in drag från olika dialekter och ändrar på sitt språk beroende på vem de talar med.”

I frågelistan efterlystes också namn på det egna språket. I Österbotten säger man sig tala en Ortsdialekt, och det kan man också göra i delar av Åboland och östra Nyland. I Vasa talar man Vasasvenska och i Åbo Åbosvenska, neutral högsvenska eller standardsvenska. I huvudstadstrakten talar man standardsvenska, eller Helsingforssvenska, medan man på andra orter kallar sitt språk för Åländska, Åboländska, Västnyländska, Östnyländska eller standardsvenska med dialektala drag eller dialektal intonation.

Mindre oro för dialekterna

Språkarkivet har också tidigare samlat in material kring detta tema, åren 1992 och 1998 sände man ut liknande frågelistor där man ställde frågor om attityder till och användningen av dialekt och talspråk. I *Källan* 1/1999 ingick en artikel av Åsa Mitts om hur svaren såg ut då. I slutet av 1990-talet var svaren oroliga för dialekternas framtid och speciellt oroliga för ungdomarnas språkandvändning. Då tyckte både unga och äldre informanter att den äldre generationens svenska var mera nyansrik, mera vårdad och framför allt mera enhetlig än den yngre generationens språk. I dag, drygt tio år senare, syns denna oro inte alls lika tydligt i svaren.

Flera informanter berättar tvärtom att de gärna plockar in drag från olika dialekter och ändrar på sitt språk beroende på vem de talar med. Vissa kan helt byta dialekt medan andra plockar in de regionala dragen i sitt standardspråk när de kommer till en ort där det lokala språket är mer dialektalt.

Den unga generationen är rörlig och flyttar ofta, och eftersom man inte gärna vill sticka av från mängden genom att tala dialekt, antar jag att man arbetat bort sin barndoms språk så fort som möjligt. Hemma i sin födelsebygd växlar man kanske sedan om till den gamla, välkända dialekten, om den fortfarande lever och frodas. (Kvinna, Helsingfors)

Jag kan byta språk mitt i en mening, om jag börjar med att rikta mig till något av barnen så börjar jag med standardsvenskan men om jag sedan byter fokus och pratar med min man så byter jag till dialekt. Det roar dem, men betyder också att det är lätt att höra vem jag pratar med. Vilket som är mitt eget språk har jag svårt att avgöra faktiskt, jag har egentligen levt en stor del av mitt liv både på dialekt och standardsvenska. (Kvinna, Kronoby)

När vi flyttade till Vasa blev vårt inomhusspråk dialekt och så fort vi stängde dörren och gick ut talade vi standardsvenska. (Kvinna, Vasa)

Det insamlade materialet analyseras också inom ramen för projektet ”Svenskan i Finland – i dag och i går”. I forskningsprojektets kommande bokserie ska det nu insamlade materialet ingå i den del som behandlar språket i tal, som utges av Ann-Marie Ivars. Samtliga svar finns arkiverade hos Språkarkivet vid SLS. Språkarkivet tackar varmt för alla fina och öppenhjärtliga svar! ■

Ann-Sofie Grönroos är arkivarie vid Språkarkivet vid SLS.

SPRÅKARKIVETS PRISTÄVLING NR 52 ”Dialekt, stadsspråk eller finlandssvenska – vad talar du?” i *Källan* 2/2012 behandlade bruket av och attityder till dialekt och talspråk i Svenskfinland i dag. Vi fick sammanlagt in 181 svar: 84 från Österbotten, 11 från Åland, 24 från Åboland, 58 från Nyland och 4 från övriga orter i Finland och utlandet. Av dem som svarade var 30 män och 99 kvinnor. Vinnare i pristävlingen är:

Lina Nyman	Eivor Romar
Johan Moberg	Uffe Virta
Eva Perman	Solveig Rabb
Elina Andersson	Carl-Eric Silvander
Mona Martin	Henrik Jansson
Birgitta Lönnqvist	Gun Anderssén-Wilhelms

MÅNGSYSSLARE MED MODERNA VISIONER

Vem var mannen som gjorde den första finländska spelfilmen, importerade de första bilarna och byggde nöjespalatset Apollo? I biografen över Karl Emil Ståhlberg tecknar hans barnbarnsbarn Sabira Ståhlberg ett porträtt av en otålig kosmopolit och en modig mångsysslare som hade sin fru att tacka för mycket.

KIRA SCHROEDER / OUTHOUSE MEDIA

Karl Emil Ståhlberg (1862–1919) gick i nästan trettio års tid i spetsen för den inhemska utvecklingen av fotografering, film och nöjesliv. Han grundade Finlands första fasta biograf, gav ut landets första fototidskrift, moderniserade fotograferingen och erbjöd högklassig underhållning, mat och logi i nöjespalatset Apollo på Södra esplanaden. Han var ständigt i rörelse och susade omkring på Helsingfors gator med 40 kilometer i timmen i sina importerade bilar tio år innan det blev vanligt att köra bil i Finland.

Sabira Ståhlberg ville veta vem denna mångsidiga man var och började forska i hans liv.

– Han var alltid flera steg före, alltid på väg: Paris, Berlin, Stockholm, Köpenhamn ..., säger Ståhlberg. Hon betecknar K. E. Ståhlberg som en envis människa med framtidstro som antog nya utmaningar ifall något inte fungerade.

Bakom allt stod en kvinna

För Sabira Ståhlbergs del började arbetet med boken om K. E. Ståhlberg med efterforskningar kring hans andra hustru Sonjas liv. Hon framhåller att hustrun var helt avgörande för Ståhlbergs gärning både vad gäller inspiration, finansiering och genomförande.

– Utan henne skulle det aldrig ha fungerat, konstaterar Ståhlberg.

K. E. Ståhlberg träffade Sonja Gerasimoff sommaren 1896 när han ännu sörjde sin första fru Aurora, som dött i barnsäng några månader tidigare. Sonjas släkt hade blivit rik på gruvdrift i östra Sibirien och via giftermålet fick Ståhlberg helt nya finansiella möjligheter att utveckla sin affärsverksamhet.

– Med de sibiriska pengarna vidgades horisonten, säger Ståhlberg. Också Sonjas organisatoriska stöd var viktigt.

– När han var borta på resor skötte hon allt. Hon var gravid eller ammade i mer än tio år i sträck, men samtidigt satt hon i bio- och teaterkassor, skötte räkenskaper, köpte mat på torget för hotell och restaurang Apollo, tog emot gäster och ansvarade för hushåll och barn. K. E. var den som gjorde upp koncept, pratade med folk, gick ut och svirade ... Han var de stora linjernas man, Sonja hade hand om resten, poängterar Ståhlberg.

Hon menar också att det var Sonja som gjorde K. E. Ståhlberg till den kosmopolit han var.

Kosmopolit förklädd till patriot

Kring 1900 ökade nationalismen i Finland i takt med förryskningsförsöken. Ståhlberg insåg att det lönade sig att rida på den patriotiska vågen och började fotografera och filma viktiga fosterländska evenemang som Eugen Schaumans begravning och J. V. Snellmans 100-årsjubileum. Han anammade också ett mer fosterländskt språk i sin annonsering. Fotografierna från blomsterhavet vid kejsar Alexander II:s staty efter demonstrationerna mot det s.k. februarimanifestet i mars 1899 marknadsförde han t.ex. med orden ”Bilderna som inte får fattas i något fosterländskt hem”.

Språket i Ståhlbergs annonstexter har fått vissa forskare att tro att han var nationalist, men enligt Sabira Ståhlberg var det ett reklamtrick.

– Han trivdes bättre på kontinenten, där det var öppnare, lättare att finnas till, säger hon.

Enligt henne uppfattade samtiden ofta K. E. Ståhlberg som en opportunist.

– Han var en kosmopolit i ett konservativt land, och den här sammandrabbningen blev ibland litet blodig, konstaterar hon.

Att Ståhlberg var gift med en ryska och att nöjespalatset Apollo uppfattades som ryskvänligt bidrog till många samtidas avoga inställning till honom.

Sabira Ståhlberg vid Mikaelsgatan 5, där K. E. Ståhlbergs första fasta biograf Världen Runt öppnades i april 1904.

Foto: Kira Schroeder

– På andra restauranger fick de ryska officerarna ofta ett svalt mottagande, men K. E:s politik var att den som betalar får betjäning. Han stod inte den ryska staten speciellt nära, men han var socialt kapabel, en nätverkare som det heter i dag, säger Ståhlberg.

Hon slår fast att K. E. Ståhlbergs ledstjärna var pengar. Han röstade borgerligt, men många trodde han hade vänstersympatier, bland annat för att han grundade en biograf i Hagnäs på andra sidan Långa bron.

Sin tids it-entreprenör

Enligt Sabira Ståhlberg skulle K. E. passa utmärkt i vår teknikfrälsta era, samtidigt som han helt klart var ett barn av sin tid.

– Början av 1890-talet fram till första världskriget var en dynamisk period när man trodde att tekniken skulle lösa alla problem, säger Sabira Ståhlberg som gott kunde se sin morfarsfar som spelentreprenör i post-Nokia-Finland.

Hon menar att K. E. Ståhlberg har glömts bort, och till det ser hon två orsaker.

– Han var så mångsidig att han aldrig lyckades etablera sig som den ledande inom en bransch för en längre tid. Han hade inte heller några direkta

efterföljare, ateljéerna bytte namn och ägare och arvet kastades bort.

Vad tycker Sabira Ståhlberg att var mångsysslaren K. E. Ståhlbergs viktigaste gärning?

– Att han skapade Finlands filmindustri, blir det tveklösa svaret.

– Med hjälp av sina fotografer skapade han en regelbunden produktion, en nationell kedja av biografier och gjorde filmbranschen lönsam. ■

SABIRASTÅHLBERG

Kulturell mångsysslare, författare, forskare och dokumentärfilmare.

Fil.dr i Central- och Östasienforskning, arbetsområden även Sibirien och Balkan.

Arbetar på projekt om Göran Schildts resa på Svarta havet 1963 och Finska gardet på Balkan 1877–1878.

Studerat över 30 språk, försöker hinna läsa tidningar på tio språk per dag.

SLS nya förlagschef Liisa Hakamies-Blomqvist:

”Vi vill locka de bästa vetenskapliga

SLS nya förlagschef Liisa Hakamies-Blomqvist är entusiastisk över sitt nya jobb.

– Jag har alltid älskat böcker och det är underbart att nu få jobba med dem handgripligen. Att börja jobba här var som att komma hem.

MALIN BREDBACKA-GRAHN

I maj tillträdde Liisa Hakamies-Blomqvist som chef för förlaget vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Hon har en mångsidig erfarenhet av forskning och ledarskap bakom sig. Universitetsstudierna ledde inledningsvis till en magistergrad i romansk filologi, men utökades med studier i psykologi. År 1994 disputerade hon i ämnet. Bland tidigare anställningar kan nämnas jobbet som forskningsdirektör för det svenska Statens väg- och transportforskningsinstitut (som kombinerades med ett arbete som adjungerande professor vid Linköpings universitet), som direk-

SLS nya förlagschef Liisa Hakamies-Blomqvist tror på en framtid också för den tryckta boken.

skribenterna”

tör för NordForsk (nordiskt organ för forskningskoordinering och finansiering) och nu senast som direktör för enheten för kultur- och samhällsvetenskaplig forskning vid Finlands Akademi. Åren 2010–2011 verkade hon som professor vid Danmarks Tekniska Universitet.

Bland sina många förtroendeuppdrag lyfter hon fram ordförandeskapet för Suomen Psykologinen Seura och chefredaktörskapet för dess tidskrift *Psykologia*. Hakamies-Blomqvist har också varit associerad eller gästredaktör för flera internationella journaler och startat upp olika publikationsserier för NordForsk.

– Jag har jobbat med ledarskap på alla nivåer i mitt yrkesliv. Ledarskap är för mig ett serviceyrke. Jag tycker om att hjälpa folk att växa och blomstra. Det jag ibland saknar från mina tidigare jobb är just att få handleda doktorander, konstaterar hon.

Trots att förlagsbranschen är ny för Hakamies-Blomqvist har hon snabbt kunnat konstatera att hon har mer relevanta erfarenheter i sitt bagage än hon trott.

– Det är mycket givande att få börja jobba i en helt ny bransch, säger hon.

Som förlagschef har hon helhetsansvar för bokutgivningen vid SLS, vilket också omfattar den strategiska och långsiktiga planeringen. Hon är sekreterare för den förlagsnämnd som efter granskning fattar beslut om utgivning vid förlaget. Från och med denna höst är hon också, tillsammans med professor Tom Moring, ny styrelsemedlem i Bokförlaget Atlantis i Sverige.

En bransch i förändring

– Förlagsbranschen är inne i ett dynamiskt skede just nu, men de folkmassor som också i år köade

in till Göteborgs bokmässan är nog ett bevis på att vi ändå inte behöver vara så oroliga över den tryckta bokens framtid. Folk älskar fortfarande böcker.

SLS förlags motto ”Hållbar utgivning”, där den bärande tanken är att utge böcker av bestående värde, är Hakamies-Blomqvist mycket förtjust i. Som ett icke-kommersiellt förlag har SLS både ett särskilt samhällsansvar och en unik möjlighet att ge ut sådana verk som inte kan ges ut på annat håll.

– Till exempel gör hela redaktionen för Zacharias Topelius Skrifter ett fantastiskt jobb. Det som redaktionen producerar är en skatt och jag har svårt att se hur ett kommersiellt förlag skulle kunna genomföra ett liknande projekt.

Hon framhåller att förlaget kanske behöver bli tydligare med att profilera sina olika typer av utgåvor, så som källutgåvor, vetenskapliga artiklar och monografier samt mer populärvetenskaplig litteratur, på olika sätt och ge dem olika typer av synlighet.

– Vår ambition är att locka till oss de bästa vetenskapliga skribenterna inom våra områden. Det ska vara bra för ens karriär att ge ut något på SLS förlag.

En annan ambition är att en stor del av förlagets böcker ska finnas tillgängliga i elektroniskt format i framtiden, men vägen dit är ännu lång. Själv skaffade sig Hakamies-Blomqvist en läsplatta redan för många år sedan och den används ofta.

– Men jag vill också läsa riktiga böcker. Jag läser allt, beroende på humör. Vissa böcker läser jag på nytt och på nytt. Selma Lagerlöf hör till dem som jag ständigt återkommer till. ■

Malin Bredbacka-Grahn är redaktör vid SLS förlag.

Höijerska fonden med om att rädda ätten VON STEDINGKS ARKIV

I våras kunde Riksarkivet i Finland offentliggöra nyheten att man förvärvat ätten von Stedingks privatarkiv av den hertiglga ätten d'Otrante i Sverige. Genom köpet, som stöddes av bl.a. SLS, bevaras detta enastående arkiv för forskningen och blir i digital form tillgängligt på nätet för alla intresserade.

JONAS LÅNG

Brev från Georg Carl von Döbeln till Curt von Stedingk, skrivet den 27 februari 1791, där han berättar hur han skadats i slaget vid Porrassalmi. Skadan besvarade von Döbeln resten av livet och var orsaken till att han alltid bar det från Fänrik Ståls sägner välbekanta svarta silkesbandet. Brevet ingår i ätten von Stedingks arkiv. Foto: Maria Arponen.

Ätten von Stedingks arkiv innehåller material av unikt värde för forskningen i Finlands och Sveriges historia under 1700-talets senare hälft och 1800-talets början. Det innehåller även material av stort internationellt intresse. Det viktigaste materialet i arkivet är de handlingar som tillhört greve Curt von Stedingk (1746–1837), kosmopolit, krigare och diplomat, som tjänade fyra svenska kungar. Han var Sveriges sista fältmarskalk och Sveriges ambassadör vid det kejserliga hovet i S:t Petersburg i drygt tjugo år. Han hörde till Gustav III:s gunstlingar och i arkivet ingår över hundra privata brev från kungen. I sin ungdom var von Stedingk officer i den kungliga franska arméns svenska regemente Royal Suedois och vapenbroder och mycket god vän med greve Axel von Fersen. Genom denne introducerades von Stedingk för drottning Marie Antoinette och i arkivet ingår även brev från drottningen.

Curt von Stedingk var vid flera tillfällen även en central aktör i den finska riksdelens historia. Han var kommandör för Savolaxbrigaden under Gustav III:s krig (1788–1790) och deltog i striderna vid Porrassalmi, Suomenniemi och Parkumäki. Den från Fänrik Ståls sägner välbekände Georg Carl von Döbeln var hans överadjutant och denne bar ju sedermera det berömda svarta bandet efter att ha sårats vid Porrassalmi. von Döbelns egenhändigt illustrerade brev om denna skada ingår i ätten von Stedingks arkiv.

...une grande esquille saignée, que la Balle avait
 dans la tête; j'étais extrêmement faible, j'
 & je me souffrais la nuit, à chaque instant.
 Ma l'as, C, entre l'ancienne blessure D, & le
 Tropan B; de manière que l'ouverture au
 fut B.C.D.
 dont j'avais été privé depuis le 17 d'avril, sans
 à revenir; mes douleurs étaient telles que
 ne me donnoit aucun repos.
 et deux esquilles de la circumference du
 fortet une 3me, qui fut la sixième & dernière
 de ma pauvre tête.
 pour les plaies se fermaient peu à peu, & j'avais
 espérance d'être guéri, mais 5me mois de malade
 tellement absorbés toutes mes forces, que la
 jointe, ne laissa qu'une ouverture de O
 grandeur, ne voulant plus se fermer. c'était
 récommencer, & le
 tout le cercle, pour rétablir la supuration

”Curt von Stedingk
 var vid flera tillfällen
 även en central aktör
 i den finska riksdelens
 historia.”

I arkivet ingår även Karelska dragonregementets och hela Savolax-
 brigadens arkiv från detta krig.

Curt von Stedingk var även Sveriges huvudförhandlare i fredsför-
 handlingarna i Fredrikshamn 1809 och det var av allt att döma hans
 förtjänst att gränsen mellan kungadömet Sverige och storfurstendömet
 Finland drogs längs Torne älv och inte längs Kalixälven. Den-
 na gränsdragning medförde att malmfyndigheterna i Malmberget
 och Kiruna kvarblev inom Sveriges gränser – ett beslut som hade stor
 inverkan på våra länders ekonomiska och politiska historia. Även ma-
 terial om detta ingår i arkivet.

Förvärvet av ätten von Stedingks arkiv, som hotades av splitt-
 ring, blev möjligt genom snabba beslut om stöd från undervisnings-
 och kulturministeriet, Svenska litteratursällskapet i Finland, Finska
 Kulturfonden, Kone-stiftelsen och Björn Wahlroos. Enligt SLS ord-
 förande Fred Karlsson känner sällskapet stor glädje över att man har
 haft möjlighet att delta i den nationellt synnerligen viktiga räddning-
 en av det von Stedingkska arkivet, och härigenom kunnat förverkli-
 ga sällskapets uppgift att bevara och offentliggöra vittnesbörderna om
 det svenska i Finland. Medlen för stödet om 10 000 euro kunde tas
 ur Henrik, Margit och Ingrid Höijers fond och sällskapet minns med
 tacksamhet donator, diplomingenjör Henrik Höijer (1893–1984). ■

Jonas Lång är kanslichef vid SLS.

Dokumenterna i ätten von Stedingks
 arkiv är tillgängliga på nätet som en
 del av arkivverkets digitala arkiv på
 adressen <http://digi.narc.fi/digi>

IN MEMORIAM

Foto Jukka Caadogan

Petja Hovinheimo

Petja Hovinheimo (1975–2013) omkom tragiskt den 8 september. Hovinheimos långvariga samarbete med SLS resulterade bl.a. i det av honom utgivna tvåspråkiga verket *Finska vyer* 2011. Hans arbete med doktorsavhandlingen om 1800-talets finländska historiemåleri var på slutrakan. Sin breda kunskap inom konst, historia, litteratur, musik och film delade han med sig på ett exceptionellt generöst sätt. Petja Hovinheimo förde samman människor och världar som annars sällan möts och hans bortgång lämnar ett stort tomrum på det finländska kulturfältet.

MARIA VAINIO-KURTAKKO OCH JENS GRANDELL

Foto Madicken Malm

Catharina Lojander-Visapää

Pol.dr Catharina Lojander-Visapää (1953–2013) avled plötsligt och oväntat den 14 september. Hon var samhällsvetenskapliga nämndens forskare och sekreterare vid SLS från november 1997 till april 2001. Hennes avhandling *Med rätt att välja. Språkval och språkstrategier i språkligt blandade hushåll i Helsingfors* utkom 2001 på SLS förlag. Åren 2003–2004 var hon anställd som forskare vid SLS projekt "Finlandssvenskarna och deras institutioner". Hon blev invald som medlem av samhällsvetenskapliga nämnden 2002 och innehade fortfarande posten vid sin död. Kollegerna i nämnden och alla andra vid SLS som har samarbetat med Catharina Lojander-Visapää minns henne med stor värme.

CHRISTER KUVAJA

Inflyttningsfest på SLS nya kontor i Kronohagen

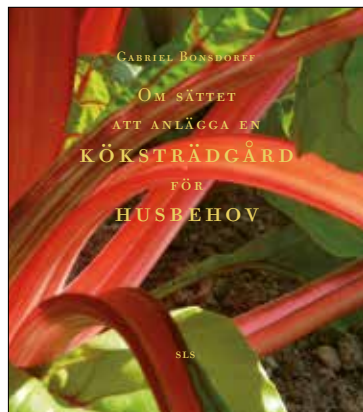
Den 17 september firade SLS nya kontor vid Snellmansgatan 13 inflyttningsfest. Det blev en trevlig eftermiddag med över 200 gäster som bjöds på tilltugg, musik och mingel. Omdömena om det nya kontoret var mycket positiva; det är ljust, öppet och välfungerande. Förlaget, forskningssektorn, kommunikationsenheten och informationsförvaltningen har flyttat till det nya kontoret. För de anställda har flytten haft stor betydelse i och med att flera små kontor slogs ihop till ett gemensamt. Det har lett till både ökad effektivitet och trivsel. SLS hus vid Riddaregatan 5 ligger på promenadavstånd och där fortsätter arkiv- och biblioteksverksamheten och de välbesökta föredragskvällarna i Auditoriet som förut. ■

Vasamuseets vänners pris till Kari och Ülle Tarkiainen

Kari och Ülle Tarkiainen tilldelades den 6 november Vasamuseets vänners pris för sin bok *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*. SLS utgav boken i maj. I boken skildras Estlands, Livlands och Ösels historia under den tid då de var delar av det svenska väldet, från Estlands anslutning till Sverige 1561 och fram till stora nordiska kriget, då de baltiska provinserna gick förlorade till Ryssland. Boken är unik genom författarnas djupa förtrogenhet med såväl svensk som estnisk historia och med källmaterialet i de båda länderna, och den tar hänsyn även till den senaste estniska forskningen på området. Vasamuseets vänner delar årligen ut ett pris på 35 000 SEK till förtjänt forskare. ■

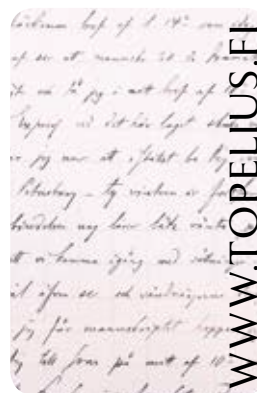
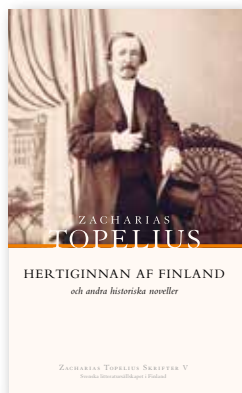
Ülle och Kari Tarkiainen presenterade sin prisbelönta bok på bokmässorna i Göteborg (bilden) och Helsingfors i samband med SLS program vid mässorna. SLS deltog även i bokmässan i Frankfurt, där Finland nästa år är temaland. Foto: Cata Portin.

Hedersomnäm- nande till SLS

Stockholms Gartnersällskap gav i samband med utmärkelsen "Årets trädgårdsbok 2013" ett hedersomnämning till SLS bok *Om sättet att anlägga en köksträdgård för husbehov*. Boken av Gabriel Bonsdorff utkom 1804 och SLS gav 2012 ut den med kommentarer av Irma Lounatvuori. I prismotiveringen sägs bl.a: "Gartnersällskapet uppmärksammar projektet att återigen göra Bonsdorffs skrift tillgänglig och understryka värdet i att ge ut och kommentera äldre trädgårdslitteratur. [...] De vackra färgbilderna levandegör Bonsdorffs odlingsråd och presentationerna av olika köksväxter känns märkvärdigt tidlösa." ■

Nya böcker från SLS

HÖSTEN 2013

SABIRA STÅHLBERG

K. E. Ståhlberg

Fotograf, filmskapare och entreprenör

K.E. Ståhlberg var kulturentreprenör i vid mening och förde in en rad nymodigheter i Finland kring sekelskiftet 1900. För eftervärlden är han mest känd som fotograf, men Ståhlberg var också en entusiastisk affärsman som importerade de första bilarna och motorcyklarna, öppnade de första fasta biograferna och grundade bolaget Atelier Apollo, som stod för en stor del av den tidiga filmproduktionen i landet. Nöjespalatset Apollo i Helsingfors, med hotell, restaurang och teater, bjöd på underhållning av internationell klass. Boken är den första egentliga biografen över denne rastlöse kosmopolit.

263 s., inbunden, illustrerad
Pris 38 € ISBN 978-951-583-268-9

ZACHARIAS TOPELIUS

Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller

Zacharias Topelius Skrifter V

Utg. Pia Forssell

När *Hertiginnan af Finland* utkom 1850 var den Topelius dittills mest ambitiösa prosaverk. Numera ses den som den första historiska romanen i finländsk litteraturhistoria – trots att författaren själv kallade den en novell eller berättelse. Den innehåller den första sammanfattande framställningen av hattarnas krig 1741–1743 och "hertiginnan" Eva Merthens historia. De andra novellerna i utgåvan utspelar sig under Gustav III:s krig 1788–1790. De ingick ursprungligen som följetonger i *Helsingfors Tidningar* 1846 och 1856.

446 s., inbunden
Pris 26 € ISBN 978-951-583-270-2

ZACHARIAS TOPELIUS

Zacharias Topelius korrespondens med Albert Bonniers förlag

Zacharias Topelius Skrifter XX

Utg. Carola Herberts

Den första brevtgåvan inom Zacharias Topelius Skrifter utgörs av korrespondensen med Albert Bonniers förlag. Brevväxlingen innehåller 523 brev och spänner över 43 år (1855–1898). Den ger en fängslande inblick i samarbetet mellan en uppblusen författare och en framgångsrik förläggare under den svenska bokbranschens expansiva årtionden. Boken belyser också Topelius förhållande till sitt författarskap och åskådliggör hur samtidens materiella och kulturella villkor påver-

kade utgivning och avsättning. Brevutgåvan är fritt tillgänglig på www.topelius.fi.

ANDERS CHYDENIUS

Samlade skrifter 2 (1765–1776)

Utg. Maren Jonasson & Pertti Hyttinen

Kyrkoherden i Karleby Anders Chydenius (1729–1803) var en föregångare för de demokratiska idéerna i Norden. I Anders Chydenius *Samlade skrifter* utges hela hans skriftliga kvarlåtenskap i textkritisk form i fem band. I band 2 ingår skrifter från riksdagen 1765–1766, då kampen om bl.a. tryckfrihetsordningen var som mest intensiv. Till de mest kända alstren i detta band hör *Rikets hjälp, genom en naturlig finace-system*, vars publicering ledde till att Chydenius blev utesluten ur prästeståndet och tvingades lämna riksdagen. 1770-talet ställde Chydenius inför en ny utmaning: Hur skulle han förhålla sig till Gustav III:s återställda kungamakt?

571 s., inbunden
Pris 44 € ISBN 978-951-583-238-2

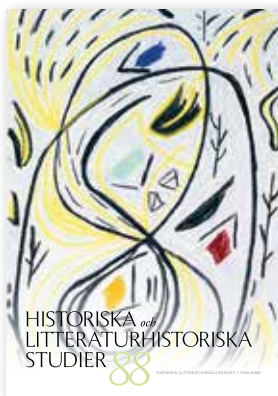
JOHANNA WASSHOLM
& CHRISTER KUVAJA

Gården vid kanalen

Strömma gårds historia

Strömma gård ligger i Bjärnå, mellan fastland och skärgård, mellan finskt och svenskt och vid en fjärd som historiskt har varit en viktig kommunikationsled. Dagens Strömma gård var tidigare flera mindre egendomar, som hade nära anknytning till två av traktens järnbruk, Tykö och Mathildedal. På 1840-talet byggdes Strömma kanal på gårdens mark, vilket starkt påverkade både livet på går-

Nya böcker från SLS

den och förutsättningarna för utvecklingen av näringslivet. I boken presenteras gårdens mångskiftande historia fram till i dag, med tyngdpunkten på de två senaste århundradena.

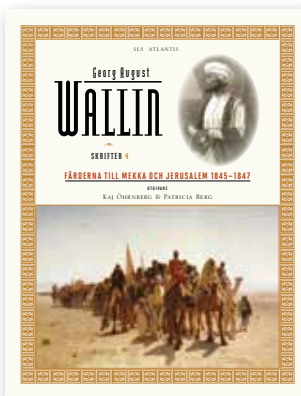
140 s., inbunden, illustrerad
Pris 34 € ISBN 978-951-583-263-4

Historiska och litteraturhistoriska studier 88

Red. Jennica Thylin-Klaus & Julia Tidigs

100-årsminnet av författaren Mirjam Tuominens födelse uppmärksammas med essäer av Tuva Korsström och Monika Fagerholm. Johanna Wassholm skildrar händelserna i Moskva 1812 ur de finska studenterna E. G. Ehrströms och C.G. Ottelins perspektiv. Professorn och kulturpersonligheten Jakov Grot ägnas två artiklar: Kirsti Ekonen presenterar Grot som grundare av Slaviska biblioteket vid universitetet i Helsingfors, medan Liisa Byckling redogör för de första åren av vänskapen mellan Grot och J. L. Runeberg. Vesa Oittinen undersöker Finlands intresse för Marx och Marx intresse för Finland under 1800-talet, Fredrik Hertzberg lägger fram nya rön kring modernisten Gunnar Björlings släktbakgrund och Trygve Söderling berättar om reaktionerna på den kontroversiella kritikergiganten Georg Brandes två besök i Finland. Piotr Wawrzyniak analyserar perceptionen av historia och ras i Finland i polsk militärrapportering under mellankrigstiden. I föredraget från litteratursällskapets årsfest lyfter Allan Rosas fram såväl individens skyldigheter som dennes rättigheter i ett modernt rättssamhälle.

220 s., häftad, illustrerad
Pris 28 € ISBN 978-951-583-267-2

GEORG AUGUST WALLIN

Skrifter 4

Färderna till Mekka och Jerusalem 1845-1847

Utg. Kaj Öhrnberg & Patricia Berg
under medverkan av Kira Pihlflyckt

I den fjärde delen av den åländskfödde orientalist Georg August Wallins samlade dagböcker och brev får vi följa honom under två ökenfärder. Den första förde honom bl.a. på valfärd till Mekka och Medina, men framför allt vistades han i fyra månader i staden al-Jauf i den norra delen av Arabiska halvön där han gjorde anteckningar både om det talade språket och om vardagslivet bland ortsbefolkningen. Den andra ökenfärden gick till Syro-Palestina, där han besökte kristendomens, judendomens och islams gemensamma heliga platser. Wallin reste som muslim och här ingår också dagboksanteckningar som han skrev på svenska med arabisk skrift för att inte röja sin egentliga identitet.

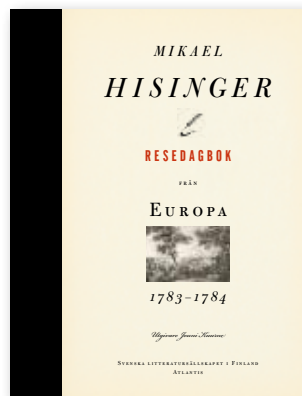
535 s., inbunden, illustrerad
Pris 44 € ISBN 978-951-583-269-6

MIKAEL HISINGER

Resedagbok från Europa 1783-1784

Utg. Jouni Kuurne

Den unge fortifikationsofficeren Mikael Hisinger begav sig 1783 på en studieresa till kontinenten tillsammans med officerskollegan Carl Råbergh. Under sin *grand tour* skulle de främst studera befästningsverk, men de bekantade sig också med järnbruk, civil arkitektur, antik konst och trädgårdar. En av de starkaste upplevelserna var par-

ken Ermenonville utanför Paris, anlagd i den nya engelska stilen. En del av intrycken från resan omsatte Hisinger senare i praktiken på Fagervik i Västra Nyland, där han blev brukspatron efter sin far och anlade en park i engelsk stil. Resedagboken utges med kommentarer.

Ca 300 s., inbunden, illustrerad,
utkommer i december
Pris ca 40 € ISBN 978-951-583-246-7

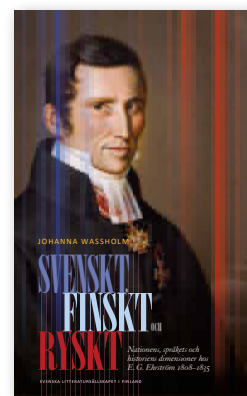
JOHANNA WASSHOLM

Svenskt, finskt och ryskt

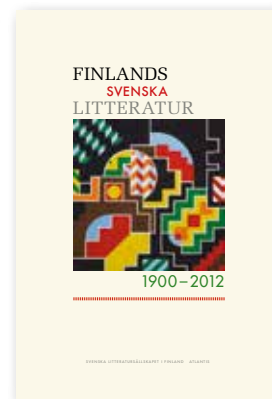
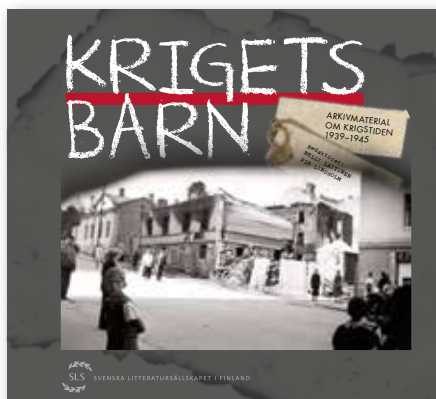
Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808-1835

Eric Gustaf Ehrström (1791-1835) var lektor i ryska och blev kyrkoherde i S:t Katarina svenska församling i S:t Petersburg. Han var en av de tidigaste förespråkarna för finskan som nationalspråk, men hävdade också att kunskaper i ryska språket var en nationalnöd-vändighet i Finland, medan han i det mångspråkiga S:t Petersburg däremot såg det som sin uppgift att försvara det svenska modersmålet. Johanna Wassholm undersöker i denna bok hur Ehrström under olika tider och i olika roller såg på finskt, svenskt och ryskt.

Ca 250 s., häftad, illustrerad,
utkommer i december
Pris ca 34 € ISBN 978-951-583-190-3

Nya böcker från SLS

Musik

Rosenfink

Folkmusik från Finlands svenskbygder 28

En blandning av gammalt och nytt. Pauliina Pajala, Jarmo Romppanen och Juulia Salonen bildade Rosenfink 2009. Trion gör nya tolkningar av traditionella låtar och visor från de svenskspråkiga trakterna i södra Finland, utgående från uppteckningar och inspelningar i olika arkiv. Korta beskrivningar och texter till alla sånger följer med skivan. Skivan ges ut av Finlands svenska folkmusikinstitut.

FMI CD 28, pris 20 €

VALTER ENLUND OCH TORSTEN PÄRUS

Bröllopsspelmännen

Folkmusik från Finlands svenskbygder 6

Skivan Bröllopsspelmännen gavs ut 1984 (FMI LP 6) av Finlands svenska folkmusikinstitut och finns nu som CD-skiva. Den innehåller traditionella låtar ur den unika Lappfjärds-traditionen framförda av mästerspelmännen Valter Enlund och Torsten Pärus. Skivan är ett viktigt dokument över hur tidigare generationers spelmän med skicklighet och integritet förde sitt musikaliska arv vidare.

FMI CD 6, pris 12 €

Skivorna kan beställas från SLS
(info@sls.fi, tfn 09-618 777)

VÅREN 2014

CAROLA EKREM, PAMELA GUSTAVSSON,
PETRA HAKALA & MIKAEL KORHONEN

Arkiv, minne, glömska

Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010

I boken presenteras Historiska och litteraturhistoriska arkivets, Folkkultursarkivets och Språkarkivets historia från Svenska litteratursällskapets första år fram till i dag. I fokus står insamlingsprinciper och professionaliseringen av arkiverksamhet. Även de många personerna bakom samlingarna uppmärksammas.

Ca 400 s., inbunden, illustrerad, utkommer i januari. Pris ca 38 € ISBN 978-951-583-258-0

Ultra och Quosego

Red. Lisen Sundqvist

Tidskrifterna *Ultra* och *Quosego* levde ett kort men intensivt liv. Flerspråkiga *Ultra* utkom med sju nummer 1922 och *Quosego* med fyra tjocka häften 1928–1929. Tidskrifterna fungerade som språkrör för den expressionistiska modernism som under det kosmopolitiska finländska 1920-talet samlade nya konstnärliga strävanden. Medverkande var modernistberömdheter som Edith Södergran, Elmer Diktonius, Gunnar Björling, Hagar Olsson och Henry Parland. Utgåvan innehåller en inledande essä av Clas Zilliacus. Den utges i faksimil och ingår i Vitterhetskommisionens klassikerserie.

Ca 500 s., häftad, utkommer i februari
Pris ca 24 € ISBN 978-951-583-171-2

LENA MARANDER-EKLUND

Att vara hemma och fru

En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland

Att vara hemma och fru handlar om livet som hemmafru i det efterkrigstida Finland. Lena Marander-Eklund låter i boken kvinnorna själva komma till tals och studerar deras berättelser om sina liv. Hon visar hur dessa speglar och kommenterar utvecklingen i det finländska samhället från 1950-talet och framåt. Återuppbyggnaden efter kriget ledde till ett ökat behov av arbetskraft, och man satsade på yrkesutbildning även för kvinnor. Samtidigt betonades kvinnans roll som mor och emotionellt centrum i familjen. Under 1960- och 1970-talen kom denna syn att ifrågasättas, vilket ställde hemmafruarnas livsval i ett nytt ljus.

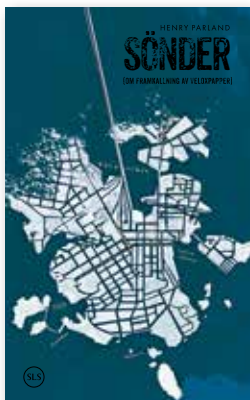
Ca 300 sidor, häftad, illustrerad, utkommer i mars. Pris ca 34 € ISBN 978-951-583-273-3

Krigets barn

Utg. Nelly Laitinen & Pia Lindholm

Krigets barn är en arbetsbok som är tänkt att komplettera högstadiets undervisning i historia och modersmål, men den lämpar sig också för bl.a. svenskundervisning, som minnesbok och som underlag för diskussion. Boken utkom våren 2013 för utlåning till skolor, men ges nu ut i en reviderad och utökad upplaga. Den består av delarna "I Finland" och "Till Sverige", och bygger på originalhandlingar i Svenska litteratursällskapets arkiv. Skoluppsatser, fotografier, teckningar, brev, dagboksanteckningar, tidningsurklipp

Nya böcker från SLS

SLS VÄGGKALENDER 2014

SLS kalender 2014 har arbete som tema. Svenska litteratursällskapetets populära väggkalender visar den här gången tolv bilder ur SLS arkiv som beskriver olika typer av arbeten och olika arbetssituationer. Bilderna är från den första halvan av 1900-talet. Väggkalendern kostar 12 euro och kan köpas i Vetenskapsbokhandeln på Kyrkogatan 14 i Helsingfors, eller i bokhandelswebbutiken på adressen www.tiedekirja.fi.

och andra dokument belyser krigets vardag, evakueringarna, arbetsplikten, talkoarbetet och barnförflyttningarna. Se även s. 38–40.

Ca 115 s., häftad, illustrerad, utkommer i mars
Pris ca 24 € ISBN 978-951-583-276-4

HENRY WIKLUND

Uppdraget som växte

Historien om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital

Svenska litteratursällskapet i Finland är i dag landets största förvaltare av allmännyttiga fonder och en stor leverantör av privata medel för kultur och vetenskap. Vi får följa utvecklingen från skattmästarens enmansgärning till inrättandet av ett finansråd och senare till den professionaliserade förmögenhetsförvaltningen fr.o.m. 1990-talet. Med stor precision skildrar SLS tidigare VD Henry Wiklund det över hundraåriga ekonomiska arbetet och relaterar det till samhället runt omkring. Boken innehåller rikligt med diagram och bilder.

Ca 400 s., inbunden, illustrerad, utkommer i april. Pris ca 48 € ISBN 978-951-583-275-7

Finlands svenska litteratur 1900–2012

Red. Michel Ekman

Hur och varför blev den svenska litteraturen i Finland finlandssvensk? Boken följer den finlandssvenska litteraturens utveckling från sekelskiftets litterära nystart och modernisternas tio- och tjugotal till dagens författare som Monika Fagerholm och Kjell Westö. Den utgår från en bred syn på litteraturen

och lyfter även fram barn- och ungdomslitteratur, rese- och folklivsskildringar, essäer och memoarer. Av standardverket *Finlands svenska litteraturhistoria*, som utkom 1999–2000 i två band (utg. Johan Wrede och Clas Zilliacus), utges nu de avsnitt som behandlar 1900-talet i en förkortad och uppdaterad version. En stor del av texterna om tiden efter 1975 är nyskrivna. Boken avslutas med en essä om den finlandssvenska litteraturen mellan svenskt och finskt av professor Clas Zilliacus.

Ca 330 s., häftad, illustrerad, utkommer i april
Pris ca 36 € ISBN 978-951-583-272-6

HENRY PARLAND

Sönder (om framkallning av veloxpapper)

Henry Parlands (1908–1930) enda roman *Sönder* är den finlandssvenska modernismens urbanaste och mest ultramoderna roman. Liksom många modernister var Parland intresserad av ny teknik och därför utgör fotograferingstekniken ett sidospår i romanen. Men egentligen är boken en klassisk kärlekshistoria förlagd till 1920-talets Helsingfors, med dansrestauranger, förbudslag, skuldsedlar, krapula och en för tidig död. Romanen blev aldrig fullbordad och utkom första gången postumt i prosautgåvan *Återsken* 1932. I den nya utgåvan av romanen från 2005, som nu ges ut i pocket, kan man läsa texten sådan som Parland själv utformade den. Docent Per Stam har restaurerat texten utgående från originalmanuskriptet och bidrar också med en textkritisk kommentar.

Ca 200 s., pocket, illustrerad, utkommer i april
Pris ca 8 € ISBN 978-951-583-278-8

MARTIN WELANDER

Grå verklighet, gyllne fantasi

Skapandets problematik i R. R. Eklunds aforistiska författarskap

R. R. Eklunds (1895–1946) djupt personliga och kompromisslösa författarskap är i dag nästan okänt för en större läsarkrets. Syftet med denna bok är att ge en helhetsförståelse för R. R. Eklunds aforistiska författarskap, där en övergripande tematik är skapandets problematik och Eklunds kluvna konst- och livssyn. Två specifika teman som lyfts fram är regressionsfantasin och barnets perspektiv på världen. Dessutom diskuteras den sublima upplevelsen, som anknyter till natursynen i Eklunds författarskap och den estetisk-idealistiska tradition han relaterar till, samt kampen med skrivandet och skapandet. Boken är den första större vetenskapliga studien om R. R. Eklund.

Ca 250 s., häftad, illustrerad, utkommer i maj
Pris ca 34 € ISBN 978-951-583-274-0

EDITH SÖDERGRAN

Dikter och aforismer

I denna pocketvolym ingår alla kända dikter och aforismer som Edith Södergran skrev på svenska. Volymen baserar sig på den textkritiska utgåvan med samma titel, som ingår i hennes *Samlade skrifter* (1990). Tidigare utgåvor har baserat sig på Gunnar Tideströms *Samlade dikter* (1949) där dikternas ordningsföljd ändrats och ett flertal dikter saknas.

Ca 300 s., pocket, utkommer i maj
Pris ca 8 € ISBN 978-951-583-278-8

God Jul & Gott Nytt År

Svenska litteratursällskapet sänder en varm julhälsning till alla medlemmar, kunder och samarbetspartner genom en donation till Finlands Röda Kors katastroffond. Samtidigt tackar vi er alla för det gångna året.

SLS

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND